

Załącznik 2

Do wniosku

z dnia 7 listopada 2017 r.

o przeprowadzenie postępowania habilitacyjnego

AUTOREFERAT PRZEDSTAWIAJĄCY OPIS DOROBKU I OSIĄGNIĘĆ NAUKOWYCH

- 1. Imię i nazwisko:** Joanna Szczepaniak-Sienniak¹
- 2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/artystyczne** – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej

Stopień doktora nauk ekonomicznych w zakresie ekonomii, specjalność: polityka społeczna, nadany uchwałą Rady Wydziału Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu z dnia 30 września 2005 roku; tytuł rozprawy doktorskiej: *Placówki socjalizacyjne w Polsce wobec współczesnych wymagań opieki kompensacyjnej.*

- 3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych lub artystycznych**

2005-2007: asystent w Katedrze Socjologii i Polityki Społecznej Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu;

od roku 2007 do teraz: adiunkt w Katedrze Socjologii i Polityki Społecznej Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu;

2006-2014: starszy wykładowca w Instytucie Ekonomii Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Głogowie.

9.01.2013-7.01.2014: urlop macierzyński i rodzicielski.

- 4. Wskazanie osiągnięcia naukowego wynikającego z art. 16, ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2017 r. poz. 1789 ze zm.):**

¹ Nazwisko panieńskie: Szczepaniak.



A. Tytuł osiągnięcia naukowego: cykl publikacji powiązanych tematycznie nt. *Polityka społeczna państwa wobec dysfunkcyjności i deinstytucjonalizacji rodziny w Polsce po 1989 roku*

B. Publikacje wchodzące w skład osiągnięcia naukowego:

Artykuły w monografiach oraz czasopismach naukowych indeksowanych przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego:

1. J. Szczepaniak, *Miejsce opieki kompensacyjnej w zabezpieczeniu społecznym*, [w:], A. Rączaszek, W. Koczur (red.), *Polityka społeczna w życiu społeczno-gospodarczym kraju*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. K. Adamieckiego, Katowice 2007, s. 391-401.
2. J. Szczepaniak, *Polskie a europejskie standardy w dziedzinie opieki nad rodziną i dzieckiem*, [w:] K. Głąbicka (red.), *Polska polityka społeczna wobec wyzwań spójności społeczno-ekonomicznej UE*, Wydawnictwo PTPS oraz Politechniki Radomskiej, Radom 2007, s. 246-263.
3. J. Szczepaniak, *Spoleczno-ekonomiczne warunki funkcjonowania rodzin jako źródło sieroctwa społecznego – implikacje i rekomendacje*, [w:] K. Heffner, K. Malik (red.), *Szanse rozwoju regionów. Uwarunkowania społeczne, ekonomiczne i środowiskowe*, Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, Opole 2007, s. 277-285.
4. J. Szczepaniak, *Usamodzielnianie wychowanków placówek socjalizacyjnych – dylematy i zastrzeżenia*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” nr 8, Wydawnictwo Instytutu Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 2007, s. 3-9.
5. J. Szczepaniak, *Zasada pomocniczości w systemie opieki nad dzieckiem i rodziną – założenia a rzeczywistość*, [w:] K. Piątek, A. Karwacki (red.), *Aktywna polityka społeczna z perspektywy Europy socjalnej*, Wydawnictwo „Akapit”, Toruń 2007, s. 243-261.
6. J. Szczepaniak, *Współczesne przemiany demograficzne a zmiany modelu rodziny na Dolnym Śląsku – uwarunkowania i wyzwania*, [w:] K. Malik (red.) *Ewaluacja rozwoju regionu w wymiarze społecznym, gospodarczym i środowiskowym*, Wydawnictwo Politechniki Opolskiej, Opole 2009, s. 189-201.
7. J. Szczepaniak, *Spoleczno-ekonomiczne i demograficzne uwarunkowania rozpadu rodzin na Dolnym Śląsku*, [w:] M. Gagacka, K. Głąbicka (red.), *Współczesne wyzwania dla lokalnej polityki społecznej*, Wydawnictwo PTPS i Politechniki Radomskiej, Radom 2009, s. 548-562.
8. J. Szczepaniak, *Sieci wsparcia opieki kompensacyjnej w Polsce*, [w:] M. Gagacka, K. Głąbicka (red.), *Lokalne sieci wsparcia*, Wydawnictwo PTPS i Politechniki Radomskiej, Radom 2010, s. 50-67.



9. J. Szczepaniak, *Zadania polityki społecznej wobec współczesnych wymagań opieki kompensacyjnej w Polsce – stan i wyzwania przyszłości*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Nauki Społeczne” nr 129, tom 2, Wrocław 2010, s. 75-88.
10. J. Szczepaniak, *Zadania samorządów w sferze opieki nad rodziną i dzieckiem – stan i perspektywy*, [w:] D. Moroń, K. Zamorska (red.), *Samorządowa polityka społeczna*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2010, s. 201-216.
11. J. Szczepaniak, *Subsydiarność w polityce społecznej wobec rodziny w warunkach współczesnych – między ideą a rzeczywistością*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr 146, Wrocław 2010, s. 31-52.
12. J. Szczepaniak, *Deinstytucjonalizacja rodziny w Polsce. Wybrane aspekty*, [w:] K. Głąbicka, M. Gagacka (red.), *Badania społeczne środowiska polityków społecznych*, Wydawnictwo Politechniki Radomskiej, Radom 2011, s. 192-210.
13. J. Szczepaniak, *Deinstytucjonalizacja rodziny w Polsce na tle Europy*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” nr 95, Katowice 2011, s. 329-335.
14. J. Szczepaniak, *Implikacje integracji międzynarodowej dla rodziny polskiej. Wybrane zagadnienia*, „Nauki Społeczne” nr 3, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011, s. 85-99.
15. J. Szczepaniak, *O idei społecznej odpowiedzialności rodziny jako podmiotu polityki społecznej – kilka refleksji i uwag*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr 220, Wrocław 2011, s. 139-158.
16. J. Szczepaniak-Sienniak, *Demographic and socio-economic conditions of the restructuring of family policy in Poland*, „Athens Journal of Social Sciences” nr 4, Athens Institute for Education and Research, Athens 2014, s. 275-284.
17. J. Szczepaniak, *Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania relacji międzypokoleniowych w rodzinie we współczesnej Polsce – wybrane zagadnienia*, [w:] P. Szukalski (red.), *Relacje międzypokoleniowe we współczesnych polskich rodzinach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 9-23.
18. J. Szczepaniak-Sienniak, *Problemy wspierania rodzin i pieczy zastępczej*, [w:] M. Makuch, J. Pluta (red.), *Rodzina w systemie wsparcia społecznego. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo CEdu, Wrocław 2015, s. 33-50.
19. J. Szczepaniak-Sienniak, *Polityka rodzinna państwa we współczesnej Polsce*, „Społeczeństwo i Ekonomia” nr 2 (4), Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2015, s. 100-115.
20. M. Kośny, J. Szczepaniak-Sienniak, *Sytuacja ekonomiczna polskich rodzin z dziećmi po dekadzie członkostwa w Unii Europejskiej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr 248, Wrocław 2016, s. 9-31.



21. J. Szczepaniak-Sienniak, *Wyzwania polityki społecznej wobec pieczy zastępczej*, „Polityka Społeczna” nr 3, Wydawnictwo Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2017, s. 4-11.
22. J. Szczepaniak-Sienniak, M. Kośny, *Kierunki zmian w instytucjonalnej opiece nad dziećmi do lat 3 w świetle oczekiwań rodzin – studium przypadku*, „Studia Demograficzne” nr 1(171), Wydawnictwo Komitetu Nauk Demograficznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2017, s. 73-98.

C. Omówienie celu naukowego ww. prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania

Rok 1989 i polski „okrągły stół” to symboliczny początek systemowej zmiany, która wywołała wiele nieoczekiwanych i niekorzystnych konsekwencji społecznych. Pomimo że problemy społeczne były jednymi z głównych przyczyn i wyzwań przelomu ustrojowego to w procesie transformacji i późniejszych latach, tj. w okresie liberalizacji gospodarczej i demokratyzacji życia społecznego, nie zostały one uwzględnione w polityce państwa w zadowalający sposób. Doraźne i selektywne działania społeczne, charakterystyczne zwłaszcza w początkowych latach przeobrażeń systemowych, a także reformy wprowadzone w życie 1999 w roku, nie zahamowały narastających kosztów społecznych urynkowania, restrukturyzacji i decentralizacji gospodarki, związanych ze strukturalnym bezrobociem, pauperyzacją społeczeństwa czy ekskluzją społeczną. Ogólne hasła o konieczności osłony socjalnej dla najsłabszych grup społecznych nie mogły bowiem – jak słusznie stwierdza Zdzisław Pisz – zastąpić programu nowej polityki społecznej państwa, uwzględniającej zmiany w polityce i gospodarce, a także ich następstwa społeczneⁱ. Wspomniane reformy, dotyczące nowego podziału administracyjnego państwa i decentralizacji władzy publicznej, ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych oraz ustroju szkolnego, są rozwiązaniami – jak podkreśla ten sam autor – utrwalającymi przyjęty w latach dziewięćdziesiątych zasadniczy kierunek reform, który w obszarze przedmiotowym polityki społecznej oznacza rezygnację z rozwiązań typowych dla państwa opiekuńczego, zapisanych w programach państwa socjalistycznego, na rzecz reguł i zasad charakterystycznych dla programów państwa bezpieczeństwa socjalnegoⁱⁱ. Należy się zgodzić z Lucyną Frąckiewicz, że szczególnie niepokojące było jednocześnie przerzucenie przez państwo odpowiedzialności za własne życie i los – sytuację zdrowotną, materialną, kształcenie, start życiowy i rodziny – na samych obywateliⁱⁱⁱ. Społeczeństwo polskie nie zostało przygotowane na tak gwałtowną zmianę i w dużej mierze nie było świadome jej konsekwencji (wynika to m.in. z danych OBOP z 1998 roku). Stopniowo musiało się jednak dostosować do tych warunków, tym bardziej że

kolejne wydarzenia polityczne, w tym wprowadzenie Polski w struktury Unii Europejskiej, utrwaliło je, poprzez ugruntowanie w polskiej polityce społecznej zasady subsydiarności. Integracja europejska naszego kraju w ogóle – jako kolejny ważny etap w procesie zachodzących przekształceń gospodarczych, politycznych i społecznych – oznacza wiele nowych wymogów i wyzwań dla społeczeństwa i polityki społecznej państwa. Dotyczą one m.in. konieczności dostosowań do zmieniających się warunków i wzorców powstawania, rozwoju oraz funkcjonowania rodziny.

Rodzina, powszechnie uważana za fundamentalną i względnie stabilną instytucję społeczną w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, w wyniku tych uwarunkowań została osłabiona szczególnie. Wyniki (prze)prowadzonych badań – m.in. przez Bożennę Balcerzak-Paradowską, Wielisławę Warzywodę-Kruszyńską, Joannę Grotowską-Leder czy Irenę Elżbietę Kotowską oraz ich zespoły pracowników – pokazują, że pod wpływem przeobrażeń ustrojowych zaszły głębokie zmiany w kondycji i modelach rodziny. Przede wszystkim pojawiły się współwystępujące i wzajemnie warunkujące się problemy w wypełnianiu funkcji prokreacyjnej, ekonomiczno-zabezpieczającej, opiekuńczej i wychowawczej (ograniczenie dzietności, opóźnianie procesu tworzenia rodziny, materialne trudności w zaspokajaniu podstawowych potrzeb – w różnych fazach funkcjonowania rodziny, trudności w łączeniu obowiązków rodzicielskich lub opieki wobec osób niesamodzielnych z pracą zarobkową, trudności wychowawcze). Jednocześnie zaczął się kształtować nowy pogląd na tradycyjny wzorzec rodziny (małżeństwo z dzieckiem/dziećmi) oraz nasilił się proces destabilizacji i deinstytucjonalizacji (detradycjonalizacji) tej instytucji.

Wielość i złożoność problemów oraz dynamika przemian rodziny, a także odmiennosc wyjaśnień tych samych zjawisk przez różnych autorów wywołują potrzebę ciągłego aktualizowania, pogłębiania, poszerzania bądź porządkowania wiedzy o ich cechach, uwarunkowaniach i skutkach, nieodzownej dla określenia odpowiednich działań na rzecz rodziny. Na szczególną uwagę zasługują te kwestie, które są stosunkowo najslabiej rozpoznane lub o których wiedza jest fragmentaryczna, rozproszona bądź niespójna, a wymagają systemowych rozwiązań i większego zaangażowania ze strony państwowych instytucji. Podjęta przeze mnie tematyka jest więc ważna zarówno z poznawczego, normatywnego, jak i z aplikacyjnego punktu widzenia.

Prezentowany w charakterze osiągnięcia habilitacyjnego zbiór publikacji powiązanych tematycznie – *Polityka społeczna państwa wobec dysfunkcjonalności i deinstytucjonalizacji rodziny w Polsce po 1989 roku* – jest rezultatem prowadzonych przeze mnie studiów i analiz nad uwarunkowaniami funkcjonowania i przemianami polskiej rodziny oraz polityki państwa



w tym zakresie. Cezurę czasową moich zainteresowań i badań naukowych wyznaczył 1989 rok, gdyż zmiana systemowa ma szczególne znaczenie dla rodziny oraz społecznych działań państwowych instytucji. Można mówić o zmianie paradygmatu polityki społecznej, która objęła także politykę rodzinną. Pod względem przedsięwziętych przez państwo działań dadzą się wyodrębnić trzy charakterystyczne okresy:

1) 1989-1997: ograniczoności działań państwowych instytucji względem szybko narastających problemów społecznych, głównie do rozwiązań osłonowych i selektywnych;

2) 1997-2004: ukonstytuowania i wprowadzenia do polityki społecznej i rodzinnej jednych z podstawowych zasad demokratycznego ustroju – decentralizacji administracji publicznej i pomocniczości (subsydiarności) – oraz gwarancji ochrony rodzin, a także zintensyfikowania procesu internacjonalizacji polityki społecznej, głównie w związku z przygotowaniem do integracji Polski z Unią Europejską;

3) po 2004: pogłębionej implementacji zasady subsydiarności oraz sukcesywnego podporządkowywania polityki społecznej regulacjom i innym wymogom europejskim, a także sytuacji gospodarczej i politycznej w Europie i na świecie.

Są to jednocześnie wydarzenia, które znajdują odzwierciedlenie w zbiorze publikacji przedstawionych w charakterze mojego osiągnięcia naukowego. Publikacje te obejmują badania, jakie realizowałam w latach 2005-2016 (do kwietnia), a ukazały się latach 2007-2017.

Centralnymi kategoriami badawczymi uczyniłam wybrane problemy dotyczące dysfunkcyjności i deinstytucjonalizacji rodziny oraz uwarunkowania polityki społecznej państwa wobec tych problemów, w tym głównie bariery i nieprawidłowości, występujące po 1989 roku.

Politykę społeczną państwa wobec tych problemów, i rodziny w ogóle, definiuję – w kontekście orientacji formalno-prawnej i postbehawioralnej nauk o polityce^{iv} – jako celowe i bezpośrednie (*explicite*) działania rządowych instytucji (*policy*), łącznie z administracją samorządową, na rzecz poprawy warunków powstawania, rozwoju i funkcjonowania rodziny. Zamiennie działania te ujmuję jako politykę rodzinną, stanowiącą – m.in. według Bożenry Balcerzak-Paradowskiej – jedną z subdyscyplin polityki społecznej^v.

W odniesieniu do dysfunkcyjności rodziny koncentruję się na problemach opiekuńczo-wychowawczych rodzin, których skutkiem jest sieroctwo społeczne, czyli sytuacja dzieci odseparowanych od rodzin biologicznych, oraz na barierach i nieprawidłowościach w kompensacji tego zjawiska (jeśli chodzi o publikacje wchodzące w skład osiągnięcia naukowego, mowa o pozycjach: 1-5, 8-10, 18, 21). Polityka społeczna



państwa w tym obszarze obejmuje działania dotyczące wspierania i reintegracji dysfunkcyjnych rodzin, a także pieczę zastępczą (opiekę kompensacyjną), w tym organizację i funkcjonowanie placówek opiekuńczo-wychowawczych, rodzinnych domów dziecka oraz rodzin zastępczych. Działania te w znacznej mierze związane są z zakresem przedmiotowym jednej z najważniejszych instytucji państwa – pomocy społecznej – oraz są regulowane ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej.

Należy zaznaczyć, że omawiana problematyka ma charakter interdyscyplinarny, z tego też powodu stała się udziałem przedstawicieli różnych nauk – psychologii, pedagogiki, socjologii, politologii – i nie doczekała się jednoznacznej definicji. Najogólniej można stwierdzić, podobnie jak na przykład Kazimierz Frieske i Paweł Poławski, że z dysfunkcjonalnością rodziny mamy do czynienia wówczas, gdy jej funkcje nie są realizowane w sposób wystarczający^{vi}. W literaturze podkreślana jest istotna rola funkcji ekonomicznej rodziny, której zaniedbanie prowadzi do degradacji w obrębie pozostałych funkcji. Analogiczne zależności, potwierdzające ważność tego typu rozważań, pokazują Sylwia Badora, Marek Andrzejewski i Józefina Hryniewicz, którzy – w odmiennych kontekstach – analizują uwarunkowania i konsekwencje niewydolności opiekuńczo-wychowawczej rodzin. Powiązania tego typu wynikają także z moich badań, w których dodatkowo kładę nacisk na perspektywę politologiczną. To, co jest istotne w tych badaniach, to wykazanie kluczowej roli polityki państwa w przeciwdziałaniu oraz ograniczaniu złożonych i wieloaspektowych skutków dysfunkcjonalności rodziny.

Nie jest to zadanie łatwe ogóle – ze względu na ogromną złożoność czynników występowania czy narastania problemów opiekuńczo-wychowawczych rodzin, zwłaszcza po zmianie systemowej, a przede wszystkim z powodu ograniczonej wiedzy o tych problemach. Chodzi w szczególności o brak solidnych podstaw teoretycznych, umożliwiających konceptualizację, operacjonalizację i instytucjonalizację badań w danym obszarze. W publikowanych opracowaniach dostrzec można niespójność w definiowaniu podstawowych pojęć związanych z omawianymi zagadnieniami oraz fragmentaryczność i nadmierną ogólnikowość w ich analizie, a w odniesieniu do propozycji ich rozwiązań prymat aplikacyjności nad warstwą teoretyczną oraz zorientowanie na działania doraźne. Ponadto obecne wyniki badań dotyczące tendencji dotyczących określonych dysfunkcji rodzin, sieroctwa społecznego czy też pieczy zastępczej oparte są na niejednorodnych metodach i narzędziach analitycznych. W swoim postępowaniu naukowo-badawczym podjęłam próbę wypełnienia tych luk. Jest to ważne również dlatego, że problematyka ta, pomimo iż nabiera coraz większego znaczenia, stosunkowo rzadko stanowi przedmiot zainteresowania polityków




społecznych. (Z)realizowane badania odnoszące się do przemian polskiej rodziny i jej funkcjonowania po 1989 roku zdominowane zostały przez wyzwania demograficzne oraz rozwijający się, mniej więcej od drugiej połowy lat dziewięćdziesiątych, pronatalizm.

Nurt ten, jako szczególnie w nauce o polityce społecznej oraz dla wyzwań rozwojowych Polski, a także innych krajów europejskich, leży u podstaw również moich badań – w części, w której skupiam się na deinstytucjonalizacji rodziny oraz na skutkach i wyzwaniach tego procesu dla polityki społecznej państwa (w następujących publikacjach wchodzących w skład osiągnięcia naukowego, wymienionych w pozycjach: 6-7, 11-17, 19-20, 22).

Deinstytucjonalizacja rodziny to określenie utożsamiane ze zjawiskami, które opisuje holenderski demograf Dirk van de Kaa w *teorii drugiego przejścia demograficznego*. Nawiązuje ono, szerzej niż owa teoria, do przemian wzorców małżeńskości i rodności, a przede wszystkim do współczesnych, wieloaspektowych czynników tych przemian – społeczno-ekonomicznych, kulturowych i ustrojowo-politycznych. Jak wynika z przyjętej przeze mnie definicji^{vii}, chodzi o jakościowe przemiany w życiu małżeńsko-rodzinnym, związane z masowym dostępem kobiet do wyższych poziomów wykształcenia, upowszechnieniem środków antykoncepcyjnych oraz ze zmianami w systemie norm i wartości, wyrażającymi się we wzroście indywidualizmu i w dążeniu do samorealizacji. Powstanie i rozwój ustroju demokratycznego stworzyły nowe warunki na rynku pracy, zwłaszcza dla kobiet z warstw średnich. To spowodowało rozciągnięcie zasad stratyfikacji społeczeństwa rynkowego także na kobiety. Skutkiem tego jest rozpadanie się stosunków między płciami opartych na oddzieleniu produkcji i reprodukcji oraz zacieranie się wynikających z tego ról. Małżeństwo i macierzyństwo zaczęły stawać się w coraz większym stopniu kwestią wyboru, wynikającego nie tylko z osobistych preferencji, lecz także z sytuacji społecznej, która jest określana przez badaczy jako zinstytucjonalizowany indywidualizm. W Europie cezurę podobnych przemian wyznaczają lata 60., natomiast w Polsce lata po 1983 roku, od kiedy to odnotowywać zaczęto spadek dzietności do poziomu niezapewniającego zastępowalność pokoleń.

W literaturze naukowej spotkać można różne próby wyjaśnienia przyczyn, skutków czy też implikacji deinstytucjonalizacji rodziny dla polityki rodzinnej – przez socjologów, demografów, ekonomistów czy politologów. Najczęściej są to odwołania do wybranych zjawisk demograficznych, analogicznych do tych, które uwzględnia wspomniana teoria, lub też czynników ekonomicznych, w tym przemian ekonomicznego modelu rodziny (*male breadwinner model*) oraz zmieniających się warunków na rynku pracy, głównie dla kobiet. Szczególne zasługi w badaniach związanych z tą problematyką mają Gøsta Esping-Andersen,




Linda Hantrais, Francesco Candolero Billari, Gerda Neyer, Frances Goldscheider, Eva Bernhardt, Trude Lappegard, Chiara Saraceno, a w Polsce Irena Elżbieta Kotowska oraz jej współpracownicy z Instytutu Statystyki i Demografii Szkoły Głównej Handlowej. Są to głównie przykłady badaczy zagranicznych, gdyż stosowane przez nich odniesienia wprost do wielokontekstowego pojęcia deinstytucjonalizacji rodziny spotykane są w Polsce znacznie rzadziej, zwłaszcza w polityce społecznej. To także uzasadnia wybraną przeze mnie tematykę prac.

Dążę przede wszystkim do pogłębienia wiedzy o tych problemach dotyczących deinstytucjonalizacji polskiej rodziny, o których wiedza jest już dość obszerna, ale fragmentaryczna i rozproszona, a w wyniku przeobrażeń polityki społecznej w naszym kraju, po 1989 roku, oraz wystąpienia określonych nieprawidłowości i barier w tym zakresie pozostają one nierozwiązane i stanowią wciąż aktualne wyzwania. Mowa głównie o takich następstwach zmiany systemowej, jak: trudności na rynku pracy, brak odpowiednich instrumentów łączenia obowiązków rodzicielskich z opieką nad dzieckiem lub osobą niesamodzielną (starszą), zaburzenia w międzypokoleniowych relacjach w rodzinie, ograniczenia we wsparciu materialnym rodzin, niedostosowania w opiece instytucjonalnej wobec dzieci. Za istotne uznaję też ciągłe aktualizowanie wiedzy o kierunkach i tempie omawianego trendu w Polsce na tle przemian rodziny zachodzących w innych krajach Europy. Z tego powodu często nawiązuję do niskiej dzietności jako głównego przejawu deinstytucjonalizacji rodziny.

W analizach tych kluczowa jest perspektywa nauk o polityce, przez pryzmat której porządkuję obserwowane oraz wskazuję potencjalne implikacje określonych zjawisk dla polityki społecznej wobec rodziny, w tym działań rządu i władz samorządowych.

Można zauważyć, że niektóre z moich analiz, w których dokonuję próby oceny wpływu wybranych zmian demograficznych na politykę i odwrotnie, polityki na określone tendencje demograficzne, w ściślejszym znaczeniu są przedmiotem demografii politycznej (*political demography*). Uznaję tę naukę za podstawę moich dalszych prac.

Najważniejsze kryteria, jakie przyjąłem w analizie podjętych problemów, to jedne z podstawowych zasad demokratycznego ustroju – decentralizacja i subsydiarność. Decentralizacja głównie ze względu na to, że problemy te miały szczególnie związek z realizacją zadań w zakresie polityki społecznej i rodzinnej – a zwłaszcza opieki nad rodziną i dzieckiem – które w wyniku reformy administracyjnej z 1999 roku zostały sędowane przez władze rządowe na samorzady. Skutkiem tych zmian było wiele nowych wyzwań dla jednostek samorządowych, głównie ośrodków pomocy społecznej oraz nowo powstałych



powiatowych centrów pomocy rodzinie, które z powodu licznych barier i nieprawidłowości, głównie o charakterze organizacyjno-prawnym i finansowym, nie zdołały dostosować się do nowych lub narastającym kwestii i sprostać nowym wymogom. Wiele z tych warunków, odnoszących się do wspierania rodzin i funkcjonowania opieki kompensacyjnej (pieczy zastępczej), ma znaczenie również dlatego, że stanowią one egzemplifikację poważnych trudności w przeobrażeniach jednej z podstawowych instytucji polityki społecznej państwa – pomocy społecznej.

Z kolei zasada pomocniczości (subsydiarności) jest kluczowym wyznacznikiem relacji państwo–samorząd–rodzina w zdecentralizowanym ustroju i uzasadnia – w dużej mierze – istotę upodmiotowienia rodziny (zwiększenia indywidualnej odpowiedzialności za własne warunki funkcjonowania). Główną przesłanką uwzględnienia tej zasady w moich badaniach był dylemat, czy jej wdrożenie do polityki rodzinnej, w sytuacji znacznego ograniczenia działań społecznych przez państwowe instytucje i narastających problemów rodzin, nie nastąpiło zbyt radykalnie i czy zapewnione zostały odpowiednie warunki kompensacji nieprzewidywanych, niekorzystnych skutków takiej polityki.

Dodatkowym uzasadnieniem podjętej problematyki jest polityka państwa odzwierciedlająca się w programowych działaniach na rzecz rodziny po 1989 roku.

Pierwszy okres (1989-2007) to raczej pośrednie (*implicite*), nieudolne próby amortyzowania przez państwo szoku związanego z szybkim narastaniem wielu problemów społecznych (m.in. strukturalnego bezrobocia, pauperyzacji społeczeństwa, ekskluzji społecznej) o nieprzewidywalnych i niekorzystnych konsekwencjach dla instytucji rodziny, takich jak m.in. spadek dzietności w rodzinach, spadek wartości i liczebności małżeństw, pogarszanie sytuacji dochodowej rodzin, narastanie trudności opiekuńczo-wychowawczych. W odniesieniu do bezpośredniej polityki rodzinnej państwa uwagę zwraca znaczna ograniczoność, a wręcz wycofywanie się państwowych instytucji z zadań społecznych, w tym wobec rodziny. Przejawy tej polityki to m.in. utrzymanie długości urlopu macierzyńskiego na tym samym poziomie co w okresie PRL (16 tygodni – radykalna zmiana nastąpiła dopiero w 2013 roku, kiedy wydłużono go do 26 tygodni, a jednocześnie wprowadzono 26 tygodni urlopu rodzicielskiego), demontaż instytucji opieki nad dzieckiem do lat 3 i w wieku przedszkolnym, wprowadzenie kryterium dochodowego w świadczeniach rodzinnych. Najbardziej pożądane wówczas formy wsparcia ze strony państwa, takie jak świadczenia pieniężne, miały przede wszystkim charakter osłonowy i selektywny oraz kierowane były do grup najsłabszych, w tym najuboższych.

Warto podkreślić, że w okresie 1989-1997 pomiędzy rządzącymi wówczas koalicjami postsolidarnościowej prawicy (w latach 1989-1993) i postkomunistycznej lewicy (SLD, w koalicji z PSL, 1993-1997) nie zaznaczyły się szczególnie wyraźne różnice polityczne czy ideologiczne w zakresie prowadzonej polityki rodzinnej. Jak słusznie zauważa Maciej Sobociński, fundamentem polityki na rzecz rodziny w tych latach było szeroko deklarowane przez polityków uznanie dla centralnej roli rodziny w społeczeństwie (częstokroć poparte odwołaniami do społecznego nauczania Kościoła katolickiego), którym nie towarzyszyły całościowe programy zmierzające do istotnego polepszenia warunków funkcjonowania rodziny^{viii}.

Rok 1997 uznaję za przełomowy ze względu na położenie nacisku na znaczenie rodziny przez państwo. Rodziny w najtrudniejszej sytuacji objęto konstytucyjną gwarancją ochrony (w artykule 18 i 71 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej). W tym samym roku rząd koalicji SLD-PSL przyjął pierwszy, od przełomu ustrojowego, program polityki rodzinnej (na lata 1997-2005)^{ix}, którego jednak nie zdążono zrealizować ze względu na objęcie władzy, w tym samym roku, przez Akcję Wyborczą „Solidarność” (AWS) w koalicji z Unią Wolności.

Dwa lata później koalicja ta przedstawiła kolejny rządowy program na rzecz rodziny, który miał być podstawą reform w tym zakresie aż do 2010 roku^x. Szczególnie istotne wydarzenia tych lat – zwłaszcza z punktu widzenia polityki wobec rodziny – to także scedowanie przez władze rządowe wielu zadań społecznych na samorządy, w tym reforma systemu pomocy społecznej (w 1999 roku) – nowe zadania gmin w zakresie opieki nad rodziną i dzieckiem oraz powiatów z zakresu opieki kompensacyjnej (pieczy zastępczej). Za podstawę sprawowania władzy publicznej w zdecentralizowanym ustroju przyjęto zasadę subsydiarności, która stała się szczególnym kontekstem moich badań i rozważań naukowych. Można bowiem stwierdzić, że jest ona nie tylko jedną z podstawowych zasad demokratycznego ustroju, ale też kluczowym wyznacznikiem nowych relacji państwo–samorząd–rodzina, często wykorzystywanym – choć nie zawsze słusznie, co zauważa też Bożenna Balcerzak-Paradowska – w uzasadnieniu ograniczonej aktywności państwa wobec rodziny oraz jej upodmiotowienia (zwiększenia indywidualnej odpowiedzialności za własne warunki funkcjonowania)^{xi}.

Po 2004 roku odnotować można trzy inicjatywy rządowe dotyczące polityki rodzinnej. Pierwsza to projekt polityki rodzinnej zaproponowany przez zespół Joanny Kluzik-Rostkowskiej (w 2007 roku). Druga to program „Dobry Klimat dla Rodziny” opracowany przez Kancelarię Prezydenta Bronisława Komorowskiego, w 2013 roku. Trzecia to program Prawa i Sprawiedliwości „Rodzina 500 Plus”, wprowadzony w 2016 roku.

Ponadto duże znaczenie dla polityki wobec rodziny – zwłaszcza po integracji Polski z Unią Europejską – ma internacjonalizacja polityki społecznej, przede wszystkim ze względu na liczne regulacje prawne i inne wytyczne ponadnarodowe, do których państwo, samorzady i inne podmioty dążą niezależnie od proponowanych czy przyjmowanych programów całościowych.

Moją uwagę zwróciła niestabilność i niekonsekwencja działań wobec rodziny podejmowanych przez rząd w analizowanym okresie oraz to, że większość z nich nie została w pełni wdrożona. Ponadto, zauważyć można, że dotyczą one przede wszystkim problemów materialnych i demograficznych (głównie niskiej dzietności), a propozycje rozwiązań tych trudności wyraźnie cechuje selektywność, doraźność, prewencyjność i interwencyjność (uwagi te nie odnoszą się do programu „Rodzina 500 Plus”, który nie funkcjonował w czasie realizacji przeze mnie przedstawianych w autoreferacie badań). Podkreślić chcę także, że w inicjatywach tych w znikomym stopniu uwzględnione zostały działania na rzecz rodzin z problemami opiekuńczo-wychowawczymi, dotyczące zwalczania sieroctwa społecznego czy poprawy sytuacji w zakresie funkcjonowania pieczy zastępczej, stąd też i te zagadnienia stały się jednymi z głównych w moim postępowaniu naukowo-badawczym.

Z przedstawionych przesłanek zrodziła się koncepcja moich prac. Ich głównym celem jest identyfikacja i analiza wybranych problemów rodziny, pojawiających się lub narastających po 1989 roku, związanych z nieprawidłowościami i barierami w polityce społecznej państwa w danym okresie, szczególnie przez pryzmat podstawowych zasad ustrojowych – decentralizacji i subsydiarności. Ważnymi kryteriami w tych badaniach są także obowiązujące Polskę – w wyniku internacjonalizacji polityki społecznej – określone regulacje międzynarodowe, w tym unijne.

Dla zrealizowania tak postawionego celu wyznaczyłam następujące cele szczegółowe, o charakterze deskryptywnym, eksplanacyjnym i normatywnym, odnoszące się do wskazanych kategorii badawczych:

1. Identyfikacja i pogłębiona analiza problemu dysfunkcyjności rodziny, w tym kluczowych problemów opiekuńczo-wychowawczych rodzin i ich skutków – sieroctwa społecznego – oraz barier i nieprawidłowości w polityce społecznej państwa wobec tych problemów, w odniesieniu do zasad decentralizacji i subsydiarności oraz wybranych regulacji międzynarodowych, a także określenie potencjalnych kierunków zmian i rozwiązań polityki społecznej państwa w tym zakresie.
2. Identyfikacja i wielokontekstowa analiza głównych czynników deinstytucjonalizacji rodziny oraz działań państwa wobec tego procesu, ze szczególnym uwzględnieniem



zasady subsydiarności i wybranych regulacji międzynarodowych, a także określenie potencjalnych kierunków zmian i rozwiązań w polityce społecznej państwa w tym zakresie.

Cel główny związany jest z następującymi problemami badawczymi:

- I. Jakie problemy rodziny pojawiły się lub zostały nierozwiązane od 1989 roku oraz stanowią egzemplifikację szczególnych wyzwań wobec polityki społecznej państwa i dlaczego?
- II. Jakie bariery i nieprawidłowości, związane z decentralizacją władzy publicznej i wprowadzeniem zasady subsydiarności oraz wybranych regulacji i innych wymogów międzynarodowych występują w polityce społecznej wobec rodziny oraz jakie są ich konsekwencje dla rodziny?
- III. Jakie są pożądane zmiany w polityce społecznej państwa wobec rodziny w aktualnych realiach?

Z kolei precyzując problematykę wyznaczającą cele szczegółowe, kierowałam się następującymi pytaniami badawczymi:

- 1.1. Jakie są główne uwarunkowania dysfunkcjonalności rodziny – przejawy i skala problemów opiekuńczo-wychowawczych i sieroctwa społecznego?
- 1.2. Jakie są główne bariery i nieprawidłowości w polityce społecznej państwa w zakresie wspierania rodzin z problemami opiekuńczo-wychowawczymi oraz opieki kompensacyjnej (pieczy zastępczej), a także uwarunkowania tej polityki związane z zasadami decentralizacji i subsydiarności oraz określonymi regulacjami międzynarodowymi?
- 1.3. Jakie są pożądane kierunki zmian w polityce społecznej państwa w zakresie wspierania rodzin z problemami opiekuńczo-wychowawczymi i opieki kompensacyjnej (pieczy zastępczej)?
 - 2.1. Jakie są główne przejawy i czynniki deinstytucjonalizacji rodziny po 1989 roku?
 - 2.2. W jaki sposób przeobrażenia w polityce rodzinnej państwa, jakie miały miejsce po 1989 roku, a zwłaszcza decentralizacja zadań wobec rodziny i wdrożenie zasady subsydiarności, wpłynęły na funkcjonowanie i proces deinstytucjonalizacji rodziny?
 - 2.3. Jaka powinna być polityka państwa wobec procesu deinstytucjonalizacji rodziny w świetle aktualnych realiów, w tym wyzwań demograficznych, społecznych, ekonomicznych i politycznych?

Podjmując prace badawcze, postawiłam następującą hipotezę: Politykę społeczną polskiego państwa wobec rodziny po 1989 roku cechuje niewspółmierność oraz inercja



działań wobec zmieniających się warunków funkcjonowania rodziny. Przyczyniło się to do powstania lub narastania problemów dotyczących dysfunkcjonalności i deinstytucjonalizacji rodziny, a głównymi przyczynami tego stanu rzeczy są liczne bariery i nieprawidłowości w społecznych działaniach państwowych instytucji, związane przede wszystkim z realizacją zasad decentralizacji i subsydiarności.

Z tak postawionej hipotezy głównej wynikają dwie hipotezy szczegółowe, odnoszące się do wyodrębnionych kategorii badawczych i celów szczegółowych:

Ad 1. Działania państwa w zakresie wspierania rodzin dysfunkcyjnych – z problemami opiekuńczo-wychowawczymi – i opieki kompensacyjnej (pieczy zastępczej) zostały szczególnie ograniczone po 1989 roku, a te, które zostały podjęte okazały się niewspółmierne do istniejących potrzeb i wyzwań. Główne przyczyny takiej sytuacji to liczne bariery i nieprawidłowości związane z decentralizacją większości zadań oraz brak odpowiednich uwarunkowań dla realizacji zasady subsydiarności w tym zakresie.

Ad 2. Znaczne ograniczenia w polityce społecznej państwa, po 1989 roku, przyczyniły się do pogłębienia deinstytucjonalizacji rodziny, czego głównym przejawem jest spadek dzietności do poziomu niegwarantującego zastępowalność pokoleń. Te działania, związane z uwarunkowaniami i skutkami owego procesu, które zostały podjęte, są niewystarczające i nieadekwatne do rzeczywistych czynników funkcjonowania i przemian rodziny, szczególnie w obszarze realizacji zdecentralizowanych zadań polityki rodzinnej oraz zasady subsydiarności.

Cel (1), problemy (1.1-1.3) oraz hipoteza (ad 1), odnoszące się do dysfunkcjonalności rodziny i polityki państwa w tym zakresie, są podstawą badań i rozważań, które przedstawiam w publikacjach wchodzących w skład osiągnięcia naukowego, wymienionych w pozycjach: 1-5, 8-10, 18, 21.

Problem dotyczący przejawów i skali problemów opiekuńczo-wychowawczych dysfunkcyjnych rodzin oraz sieroctwa społecznego (1.1) poruszam głównie w artykułach *Społeczno-ekonomiczne warunki funkcjonowania rodzin jako źródło sieroctwa społecznego – implikacje i rekomendacje* (3) oraz *Problemy wspierania rodzin i pieczy zastępczej* (18).

Różne bariery i nieprawidłowości w polityce społecznej państwa w zakresie wspierania rodzin z problemami opiekuńczo-wychowawczymi oraz opieki kompensacyjnej/pieczy zastępczej (problem 1.2) identyfikuję i analizuję przede wszystkim w pracach: *Miejsce opieki kompensacyjnej w zabezpieczeniu społecznym* (1), *Usamodzielnianie wychowanków placówek socjalizacyjnych – dylematy i zastrzeżenia* (4), *Sieci wsparcia opieki kompensacyjnej w Polsce* (8), *Zadania polityki społecznej wobec współczesnych wymagań opieki*

kompensacyjnej w Polsce – stan i wyzwania przyszłości (9), *Problemy wspierania rodzin i pieczy zastępczej* (18), *Wyzwania polityki społecznej wobec pieczy zastępczej* (21). Do zasad decentralizacji i subsydiarności odwołuję się przede wszystkim w artykułach *Zasada pomocniczości w systemie opieki nad dzieckiem i rodziną – założenia a rzeczywistość* (5) i *Zadania samorządów w sferze opieki nad rodziną i dzieckiem – stan i perspektywy* (10), a do regulacji międzynarodowych głównie w tekście *Polskie a europejskie standardy w dziedzinie opieki nad rodziną i dzieckiem* (2).

Ponadto zagadnienia te, a także wskazówki i postulaty dotyczące kierunków zmian w polityce społecznej państwa wobec badanych problemów dysfunkcjonalności rodziny (ad problemu 1.3) są przedmiotem moich analiz, w mniejszym lub większym stopniu, we wszystkich publikacjach wymienionych w pozycjach: 1-5, 8-10, 18, 21, a zwłaszcza w tej ostatniej (*Wyzwania polityki społecznej wobec pieczy zastępczej*). W artykułach tych dostarczam również argumentów potwierdzających przyjęte hipotezy, główną – częściowo – oraz szczegółową (ad 1), odnoszące się do danych celów (głównego i 1) oraz problemów (1.1-1.3).

Z kolei cel (2), problemy (2.1-2.3) oraz druga hipoteza szczegółowa (ad 2) wyznaczają zakres moich badań związanych z problematyką deinstytucjonalizacji rodziny. Ich wyniki omawiam w publikacjach wchodzących w skład osiągnięcia naukowego wymienionych w pozycjach: 6-7, 11-17, 19-20, 22.

Na pytanie o główne przejawy i czynniki deinstytucjonalizacji rodziny po 1989 roku (problem 2.1) odpowiadam przede wszystkim w artykułach *Deinstytucjonalizacja rodziny w Polsce. Wybrane aspekty* (12), kładąc nacisk na niską dzietność oraz sytuację na rynku pracy (głównie kobiet) i materialne warunki życia, a także *Deinstytucjonalizacja rodziny w Polsce na tle Europy* (13), gdzie analizuję stopień zaawansowania tego procesu, na tle innych krajów, znów podkreślając znaczenie niskiej dzietności. Te i inne uwarunkowania deinstytucjonalizacji rodziny (ad problemu 2.1) rozpatruję również w pozostałych pracach mieszczących się w danym zbiorze tematycznym. Zaliczam do nich głównie publikacje: *Współczesne przemiany demograficzne a zmiany modelu rodziny na Dolnym Śląsku – uwarunkowania i wyzwania* (6) oraz *Spoleczno-ekonomiczne i demograficzne uwarunkowania rozpadu rodzin na Dolnym Śląsku* (7), w których jednocześnie wskazuję specyfikę przemian rodziny w województwie dolnośląskim, na tle innych województw i kraju, oraz wyzwania dla samorządowej polityki rodzinnej. Z kolei w artykule *Implikacje integracji międzynarodowej dla rodziny polskiej. Wybrane zagadnienia* (14) dodatkowo skupiam się na przemianach wartości rodziny oraz jej polimorficzności i polisemantyczności, a w pracy *Sytuacja*

ekonomiczna polskich rodzin z dziećmi po dekadzie członkostwa w Unii Europejskiej (20) pogłębiam wiedzę o czynnikach ekonomicznych funkcjonowania rodzin różnego typu, równie ważnych z perspektywy deinstytucjonalizacji rodziny.

W pozostałych artykułach: *Subsydiarność w polityce społecznej wobec rodziny w warunkach współczesnych – między ideą a rzeczywistością* (11), *O idei społecznej odpowiedzialności rodziny jako podmiotu polityki społecznej – kilka refleksji i uwag* (15), *Demographic and socio-economic conditions of the restructuring of family policy in Poland* (16), *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania relacji międzypokoleniowych w rodzinie we współczesnej Polsce – wybrane zagadnienia* (17), dążę do rozstrzygnięcia, w jaki sposób przeobrażenia w polityce rodzinnej państwa, które miały miejsce po 1989 roku, a zwłaszcza decentralizacja zadań wobec rodziny i wdrożenie zasady subsydiarności, wpłynęły na funkcjonowanie i proces deinstytucjonalizacji rodziny (problemu 2.2).

Wyniki badań i rozważań nad (z)realizowanymi działaniami państwa na rzecz rodziny oraz postulaty w tym zakresie (ad problemu 2.3) przedstawiam głównie w artykułach *Demographic and socio-economic conditions of the restructuring of family policy in Poland* (16), *Polityka rodzinna państwa we współczesnej Polsce* (19) oraz *Kierunki zmian w instytucjonalnej opiece nad dziećmi do lat 3 w świetle oczekiwań rodzin – studium przypadku* (22), ale też – w odniesieniu do określonych aspektów poddanych analizie – w pozostałych publikacjach, wchodzących w skład osiągnięcia naukowego, wymienionych w pozycjach: 6-7, 11-17, 19-20, 22.

W postępowaniu naukowo-badawczym kierowałam się podejściem indukcyjnym, deskryptywno-eksplanacyjnym i normatywnym, stosując triangulacje teorii i metod badawczych. Pierwsze z podejść pozwoliło mi, poprzez skoncentrowanie się na konkretnych problemach dotyczących rodziny, na ukazanie niezamierzonych konsekwencji – głównie społecznych – oraz barier i nieprawidłowości związanych z określonymi kierunkami i ustrojowymi zasadami polityki państwa wobec rodziny po 1989 roku. Drugie podejście ułatwiło mi zwrócenie uwagi na wieloaspektowość i złożoność uwarunkowań funkcjonowania rodziny i polityki rodzinnej w demokratycznym ustroju oraz umożliwiło wskazanie i wyjaśnienie problemów wymagających niezbędnej ingerencji państwa w sprawy rodziny. Podejście trzecie, normatywne, ukierunkowało moje postępowanie badawcze na określenie postulowanych zmian w polityce rodzinnej polskiego państwa oraz zidentyfikowanie obszarów wymagających dalszych, poszerzonych i pogłębionych badań naukowych.

W rozwiązaniu postawionych problemów posłużyłam się analizą literatury przedmiotu (polsko- i anglojęzycznej) z zakresu nauk społecznych, metodą historyczną, metodą

porównawczą i analizą instytucjonalno-prawną. Jako technikę badawczą wykorzystałam analizę danych statystycznych i źródeł wtórnych – krajowych i międzynarodowych (*desk research*). Oprócz tego, w analizie niektórych problemów zastosowałam triangulację metod oraz technik jakościowych i ilościowych (np. w artykule *Kierunki zmian w instytucjonalnej opiece nad dziećmi do lat 3 w świetle oczekiwań rodzin – studium przypadku*, opublikowanym w: „Studia Demograficzne” nr 1(171), Wydawnictwo Komitetu Nauk Demograficznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2017, s. 73-98).

Poszczególne podejścia, metody i techniki badawcze uwzględniłam w każdej części zbioru publikacji powiązanych tematycznie, odnoszących się do wyodrębnionych kategorii badawczych.

Części te stanowią dwa obszary badawcze: (1) Wybrane problemy dysfunkcjonalności rodziny oraz polityka państwa w tym zakresie, (2) Uwarunkowania deinstytucjonalizacji rodziny oraz polityka państwa wobec tego procesu.

1) Wybrane problemy dysfunkcjonalności rodziny oraz polityka państwa w tym zakresie

Ten zbiór publikacji stanowi kontynuację, a przede wszystkim poszerzenie i pogłębienie analiz i rozważań naukowych, jakie podjęłam w dysertacji doktorskiej. Najważniejsze efekty doktoratu przedstawiłam w artykule *Kierunki przekształceń placówek socjalizacyjnych a wymagania opieki kompensacyjnej. Wnioski i refleksje z badań własnych* (w: „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” nr 9, Wydawnictwo Instytutu Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 2006, s. 11-19). Chcę je w tym miejscu w skrócie omówić, gdyż stanowią one ważną podstawę konceptualizacji moich dalszych badań i prac, wykazanych jako osiągnięcie habilitacyjne, w tej części cyklu publikacji powiązanych tematycznie.

Zaczynam od wyjaśnienia kluczowych pojęć związanych z problematyką dysfunkcjonalności rodziny i polityki państwa w tym zakresie. Skupiam się na opiece kompensacyjnej, a pośrednio także na sieroctwie społecznym.

Po uwzględnieniu różnych kryteriów podziału form opieki wobec dziecka pozbawionego rodziny naturalnej (osieroconego społecznie) oraz sposobów ich definiowania przyjąłam, że najważniejsze jest pojęcie *opieki kompensacyjnej*, gdyż odzwierciedla istotę społecznych działań państwa wobec tego dziecka oraz wysunęłam następującą propozycję terminologiczną tego pojęcia: opieka kompensacyjna to opieka podejmowana wobec dziecka pozbawionego rodziny naturalnej przez prawnie określonych opiekunów, charakteryzująca się wzięciem pełnej odpowiedzialności opiekunów za podopiecznego oraz ciągłością zaspokajania potrzeb



(zdrowotnych, socjalizacyjnych, moralnych, kulturowych, edukacyjnych), przebiegająca zarówno w formach rodzinnych (spokrewnionych i niespokrewnionych rodzinach zastępczych oraz rodzinnych domach dziecka), jak i formach instytucjonalnych (placówkach socjalizacyjnych). Tak rozumiana opieka ma charakter opieki całkowitej (gdzie występuje pełny zakres zadań opiekuńczo-wychowawczych i odpowiedzialność za organizację życia dziecka w ciągu całej doby).

Przedmiotem opieki kompensacyjnej jest zatem kompensacja sieroctwa społecznego (wyrównywanie, równoważenie, zastępowanie), czyli usuwanie skutków sytuacji zagrożenia, jakich dziecko doznało w środowisku rodzinnym. Głównym celem tej opieki jest przywrócenie dziecka do rodziny biologicznej, a jeśli jest to niemożliwe – usamodzielnienie dziecka. Zwracam też uwagę na płynność nazewnictwa, zakresu i treści omawianych pojęć, co związane jest z jednoczesnym funkcjonowaniem różnych i często zmieniających się aktów prawnych, na podstawie których są one wyjaśniane.

Ze względu na wynikający stąd, wciąż trwający, chaos definicyjny, ale też stosunkowo słabą znajomość danej problematyki przez polityków społecznych, do podobnych analiz i eksplanacji powracam w innych pracach. Podkreślam na przykład, że w okresie, gdy normatywną podstawą polityki w omawianym obszarze była ustawa o pomocy społecznej z dnia 29 listopada 1990 roku, opieka kompensacyjna utożsamiana była z tytułem rozdziału tej ustawy – *opieka nad rodziną i dzieckiem*, a od momentu obowiązywania ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku zamiast opieki kompensacyjnej używa się pojęcia *piecza zastępcza*.

Z podobnych powodów w artykułach przedstawionych w tym zbiorze zamiennie używam różnych określeń: opieka kompensacyjna, opieka nad rodziną i dzieckiem, piecza zastępcza itp.

Ważną częścią omawianego artykułu jest także syntetyczne przedstawienie głównych uwarunkowań opieki kompensacyjnej, w tym nieprawidłowości i barier, w kontekście pierwszych zmian po 1989 roku. Odnoszę się tu do wymogów o charakterze normatywnym (wartości i zasad), prawno-organizacyjnym (polskich i międzynarodowych regulacji prawnych), infrastrukturalnym (instytucjonalnych i rodzinnych form opieki kompensacyjnej) oraz ekonomicznym (warunków finansowych).

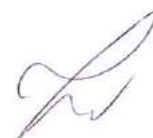
Istotną wartość – poznawczą, normatywną i utylitarną – ma także ostatnia część artykułu, odnosząca się do kierunków zmian placówek socjalizacyjnych. Stawiam i uzasadniam w niej tezę o tym, że instytucjonalne formy opieki mogą być skuteczne, ale przy wyraźnie określonych warunkach, w tym międzynarodowych i ustawowych wymogach. Teza ta stała

się ważnym głosem w dalszych dyskusjach nad kierunkami zmian w zakresie instytucjonalnej pieczy zastępczej.

W pierwszym artykule zbioru publikacji stanowiącego osiągnięcie naukowe, *Miejsce opieki kompensacyjnej w zabezpieczeniu społecznym* (w: A. Rączaszek, W. Koczur (red.), *Polityka społeczna w życiu społeczno-gospodarczym kraju*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. K. Adamieckiego, Katowice 2007, s. 391-401), stosując teoretyczną i instytucjonalno-prawną, rozszerzam analizę dotyczącą pojęcia i istoty opieki kompensacyjnej, wskazuję znaczenie tego obszaru działań w ramach zabezpieczenia społecznego państwa oraz omawiam uwarunkowania realizacji tych zadań, ze szczególnym wskazaniem nieprawidłowości i barier w tym obszarze. Zaliczam do nich przede wszystkim niekorzystne uwarunkowania funkcjonowania samorządów lokalnych, na które państwo – w myśl ustrojowej zasady decentralizacji – scedowało, po reformie administracyjnej z 1999 roku, większość zadań z zakresu opieki kompensacyjnej. Są to: trudności finansowe, brak specjalistów i nieodpowiednie przygotowanie kadr, niejasność oraz niedostateczne respektowanie przepisów prawnych. Na tej podstawie zauważyć można, że tak gwałtowne ograniczenie zaopatrzeniowych zasad zabezpieczenia społecznego na rzecz zasad opiekuńczych w odniesieniu do opieki kompensacyjnej prowadzi do niskiej efektywności działań w zakresie reintegracji dysfunkcyjnych rodzin – z problemami opiekuńczo-wychowawczymi, oraz do zahamowania pożądaných zmian, polegających na odchodzeniu od instytucjonalnych na rzecz rodzinnych form opieki wobec osieroconych społecznie dzieci.

Zastosowanie perspektywy politologicznej w analizie omawianej problematyki pozwoliło mi na wykazanie rangi polityki państwa i administracji samorządowej w zakresie wsparcia rodzin z problemami opiekuńczo-wychowawczymi i kompensacji sieroctwa społecznego, a także w obszarze pomocy społecznej. Stawiam wniosek, że konieczne jest zwiększenie zaangażowania rządowych instytucji w rozwiązywanie nieprawidłowości i barier w obszarze tej polityki.

Pogłębionych badań wspomnianych nieprawidłowości i barier dokonuję w artykule *Polskie a europejskie standardy w dziedzinie opieki nad rodziną i dzieckiem* (w: K. Głąbicka (red.), *Polska polityka społeczna wobec wyzwań spójności społeczno-ekonomicznej UE*, Wydawnictwo PTPS oraz Politechniki Radomskiej, Radom 2007, s. 246-263). Na podstawie znacznie poszerzonej – o regulacje międzynarodowe – analizy instytucjonalno-prawnej, a także literatury naukowej identyfikuję i wyjaśniam najważniejsze uwarunkowania legislacyjne dotyczące opieki nad rodziną i dzieckiem w Europie oraz dokonuję próby



określenia wpływu standardów europejskich na wewnętrzne prawo polskie w danym obszarze polityki.

Celem moich analiz było tu wskazanie zakresu zgodności i niespójności pomiędzy ponadnarodowymi i polskimi regulacjami w zakresie opieki nad rodziną i dzieckiem oraz koniecznych zadań państwa w tym zakresie. Zwracam uwagę m.in., że w strukturach Unii Europejskiej nie ma jednolitych ram instytucjonalnych i prawnych dotyczących opieki nad rodziną i dzieckiem, jak również brakuje koordynacji polityki w tym obszarze. Podkreślam także, że unijne regulacje dotyczące omawianej sfery działań są rozproszone, niekompletne, niejasne i niespójne. Jednocześnie zauważam, że istnieją pewne dokumenty międzynarodowe, które mogłyby, lub nawet powinny, stanowić podstawę określenia kierunków i standardów w dziedzinie organizacji i funkcjonowania opieki nad rodziną i dzieckiem, tym bardziej że wyraźnie określają ogólne obowiązki i zadania państwa w tym zakresie. Powołuję się tu przede wszystkim na Konwencję Narodów Zjednoczonych o Prawach Dziecka oraz wiele innych aktów międzynarodowych, a także polskich, które wnikliwie analizuję, by zrealizować przyjęty cel. Wykazuję, że na poziomie regulacji normatywnych – międzynarodowych i wewnętrznych naszego kraju – istnieje zgodność co do podstawowych zasad i kierunków w omawianym obszarze polityki. Są to: dążenie do przywrócenia dziecka do rodziny naturalnej oraz podejmowanie działań na rzecz reintegracji dysfunkcyjnych rodzin, a w polityce wspierania rodziny i dziecka kierowanie się zasadami subsydiarności, dobra dziecka, autonomii rodziny itp. W praktyce jednak zapisy te z różnych powodów nie znajdują odzwierciedlenia. Konkluduję, że wymaga to, zwłaszcza od instytucji rządowych, poszukiwania nowych, systemowych rozwiązań, które pozwolą zmniejszyć, a w dłuższej perspektywie zniwelować odstępstwa występujące w opisywanej płaszczyźnie, co w konsekwencji powinno doprowadzić do poprawy jakości opieki nad rodziną i dzieckiem.

Pogłębionej analizy sieroctwa społecznego dokonuję w artykule *Spoleczno-ekonomiczne warunki funkcjonowania rodzin jako źródło sieroctwa społecznego – implikacje i rekomendacje* (w: K. Heffner, K. Malik (red.), *Szanse rozwoju regionów. Uwarunkowania społeczne, ekonomiczne i środowiskowe*, Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, Opole 2007, s. 277-285). Artykuł ten jest przede wszystkim wynikiem badań dotyczących bezpośrednich uwarunkowań tego zjawiska, które zidentyfikowałam i scharakteryzowałam, analizując dokumenty Sądu Rejonowego we Wrocławiu – Wydziału III Rodzinnego i Nietletnich, dotyczące ograniczenia władzy rodzicielskiej i umieszczenia dzieci w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Na tej podstawie w opracowaniu wykazuję m.in., że większość osieroconych społecznie dzieci pochodzi z rodzin o zaburzonej strukturze (np. niepełnych lub



zrekonstruowanych – ponad 70%), wielodzietnych (prawie 70%), mieszkających w przeciętnych lub złych warunkach (90%), ubogich – utrzymujących się z niskich świadczeń społecznych i innych niezarobkowych źródeł (ponad 90%), słabo wykształconych (w większości z wykształceniem jedynie podstawowym i zasadniczym zawodowym). Oprócz tego, jak wynika z tego badania, najczęstszą przyczyną odseparowania dzieci od rodzin naturalnych i umieszczenia w środowisku zastępczym jest alkoholizm.

Przedstawiona w artykule analiza nie tylko pokazuje, jakie problemy powinny stanowić największe wyzwania w działaniach na rzecz reintegracji rodzin dysfunkcyjnych, ale też dowodzi, jak złożone są ich trudności. We wszystkich analizowanych przypadkach miała miejsce kumulacja różnorodnych przyczyn dysfunkcji i sieroctwa społecznego. Ponadto, jak podkreślam, problemy te współwystępują z licznymi barierami funkcjonowania samorządów lokalnych (finansowymi, kadrowymi, organizacyjno-prawnymi, infrastrukturalnymi itp.), co tym bardziej powinno uzasadniać konieczność większego wsparcia przez rządowe instytucje tych podmiotów, jak też samych rodzin i dzieci.

Kolejnym problemem w omawianym obszarze polityki społecznej są działania w zakresie usamodzielniania wychowanków pieczy zastępczej. Szczegółowe rozważania na ten temat przedstawiam w artykule *Usamodzielnianie wychowanków placówek socjalizacyjnych – dylematy i zastrzeżenia* (w: „Problemy Opiekuńczo Wychowawcze” nr 8, Wydawnictwo Instytutu Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 2007, s. 3-9).

Zadania w tytułowym obszarze realizowane są w ramach samorządowej polityki społecznej przez powiatowe centra pomocy rodzinie. Przedstawione nieprawidłowości i bariery funkcjonowania tych podmiotów pokazują, że warunki prawne oraz rzeczywiste możliwości organizacyjne i finansowe usamodzielniania wychowanków placówek socjalizacyjnych (i w ogóle pieczy zastępczej) są nieadekwatne lub niewystarczające do stawianych im wymogów.

Zasadniczym problemem jest niejasne zdefiniowanie w ustawie o pomocy społecznej (Dz. U. z 2004 r., nr 64, poz. 593, art. 88) procesu usamodzielnienia. Artykuł rozpoczynam zatem od wyjaśnienia istoty tego procesu. Czynię to na podstawie pogłębionej analizy literatury naukowej i instytucjonalno-prawnej. Podejmując dyskusję z pojęciem usamodzielnienia, wynikającym z ustawy o pomocy społecznej, wskazuję na niespójność i pewne niezrozumienie przez ustawodawcę danej problematyki, a co za tym idzie – konieczność zmian regulacji w tym obszarze. Przedstawiam wiele zastrzeżeń związanych z realizacją procesu usamodzielnienia. Wykazuję m.in., że: w ustawie nie został jasno określony moment rozpoczęcia i zakończenia tego procesu; nie ma zapisów umożliwiających



dziecku wyrażenie własnych opinii dotyczących opiekuna usamodzielnienia lub też oczekiwanych form wsparcia; dobór opiekunów jest nieprawidłowy; niewystarczająca i fasadowa jest pomoc w zaspokajaniu potrzeb mieszkaniowych; niewłaściwie skonstruowane są świadczenia finansowe oraz ich wysokość.

Artykuł obejmuje również analizę i egemplifikację innych barier i nieprawidłowości występujących w polityce państwa (rządu) i samorządów w zakresie usamodzielniania dzieci osieroconych społecznie. Są to m.in.: często zmieniające się i rozproszone akty prawne (oprócz ustawy usamodzielnienia dotyczą liczne rozporządzenia), nieodpowiednia współpraca pomiędzy gminnymi i powiatowymi jednostkami samorządu terytorialnego, brak kompleksowych programów wsparcia.

Rozważania te kończę, przedstawiając postulowane kierunki i możliwości usprawnienia omawianego procesu. Wśród nich wymieniam: konieczność ujednolicenia w aktach prawnych pojęcia usamodzielnienia; określone zmiany w kryteriach i sposobach udzielania świadczeń finansowych oraz ich wysokości, zaostrzenie i zwiększenie kontroli wydatkowania dotacji państwowej na realizację określonych zadań; wprowadzenie rozwiązań na rzecz zwiększenia aktywności samych wychowanków w procesie usamodzielnienia.

Innym ważnym aspektem uwarunkowań polityki społecznej w zakresie dysfunkcyjności rodziny jest współpraca pomiędzy różnymi podmiotami administracji rządowej i w środowisku lokalnym. Analizy tej współpracy dokonuję w kontekście socjologicznych koncepcji *sieci wsparcia*, co pozwala na podkreślenie i uzasadnienie znaczenia relacji pomiędzy różnymi podmiotami posiadającymi zadania na rzecz rodzin z trudnościami opiekuńczo-wychowawczymi oraz związane z rozwiązywaniem i kompensacją tych trudności. Zagadnień tych dotyczy artykuł *Sieci wsparcia opieki kompensacyjnej w Polsce* (w: M. Gagacka, K. Głębicka (red.), *Lokalne sieci wsparcia*, Wydawnictwo PTPS i Politechniki Radomskiej, Radom 2010, s. 50-67).

W literaturze naukowej poszukuję adekwatnej do opieki kompensacyjnej definicji *sieci wsparcia* oraz kryteriów oceny takiej sieci. Na tej podstawie identyfikuję i wyjaśniam strukturę i cechy relacji podmiotowych określonej sieci (według kryterium podmiotowego), zakres przedmiotowy (treść) wsparcia (według kryterium przedmiotowego) oraz rzeczywiste formy udzielonego i przewidywanego wsparcia rodzinom i podmiotom opieki kompensacyjnej (według kryterium czasowego). Analiza ta pozwala dookreślić miejsce instytucji rządowych i innych podmiotów w złożonych relacjach, jakie powinny zachodzić pomiędzy tymi podmiotami, tak by polityka kompensacji sieroctwa społecznego była bardziej skuteczna i efektywna. Państwo (rząd) powinno pełnić tu funkcje regulacyjne



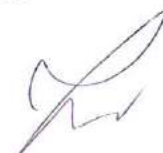
i konsekwentnie dążyć do utworzenia jednej, kompleksowej ustawy, która w sposób spójny określałaby zadania wszystkich uczestników omawianej sieci oraz zasady współpracy między nimi, a także rolę wspierającą, zwłaszcza w zakresie finansowania określonych zadań. Zaznaczam, że centralne miejsce w sieci wsparcia opieki kompensacyjnej powinna zajmować rodzina, dla której konieczne jest stworzenie odpowiednich warunków do podejmowania przez nią aktywnych działań na rzecz reintegracji wewnątrzrodzinnych więzi i odzyskania pełni praw rodzicielskich (poprzez rozwój specjalistycznych usług wsparcia psychologicznego itp.).

Szczególne wyzwania dotyczą też placówek socjalizacyjnych, rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka. Pożądany kierunek zmian w ich funkcjonowaniu to deinstytucjonalizacja opieki (rozwój przede wszystkim form rodzinnych). Ponadto każda z tych form, z osobna, wymaga wielu zmian na rzecz wypełnienia nowych standardów opieki, wynikających zarówno z polskich, jak i międzynarodowych aktów normatywnych.

Oprócz tego, posługując się instytucjonalno-prawną analizą regulacji krajowych i ponadnarodowych oraz źródeł o charakterze sprawozdawczym, wyjaśniam podstawowe uwarunkowania, w tym bariery opieki kompensacyjnej, a także pożądane kierunki i zasady współpracy państwa (rządu) z innymi podmiotami. Podkreślam, że kluczową zasadą, jaka powinna wyznaczać zakres działań i odpowiedzialności poszczególnych podmiotów sieci wsparcia opieki kompensacyjnej, jest subsydiarność (pomocniczość).

Zasadę tę, w odniesieniu do polityki wobec rodzin z problemami opiekuńczo-wychowawczymi oraz dzieci z tych rodzin (sieroctwa społecznego), uczyniłam przedmiotem pogłębionych badań w artykule *Zasada pomocniczości w systemie opieki nad dzieckiem i rodziną – założenia a rzeczywistość* (w: K. Piątek, A. Karwacki (red.), *Aktywna polityka społeczna z perspektywy Europy socjalnej*, Wydawnictwo „Akapit”, Toruń 2007, s. 243-261). Analizuję w nim założenia reformy systemu opieki nad rodziną i dzieckiem (podjętej w 1999 roku), systematyzuję podstawowe warunki organizacji i funkcjonowania tejże opieki oraz wyjaśniam znaczenie zasady pomocniczości w literaturze przedmiotu, regulacjach prawnych (polskich i międzynarodowych) i w praktyce w odniesieniu do tych zagadnień.

Główne założenia wspomnianej reformy, które miały być zrealizowane do 2006 roku, to deinstytucjonalizacja opieki kompensacyjnej poprzez zmniejszenie liczebności placówek opiekuńczo-wychowawczych, ograniczenie liczby dzieci w każdej placówce do 30, zwiększenie przypadków powracania dzieci do rodzin biologicznych, rozwój pomocy profilaktycznej dla tych rodzin. Za podstawową zasadę realizacji tych założeń przyjęto właśnie zasadę subsydiarności, która uzasadnia autonomię rodziny i jej prymat



w wychowywaniu dzieci, rozwój wsparcia na rzecz rodzin niewydolnych wychowawczo w środowiskach lokalnych (samorządach) oraz zakaz ingerencji państwa w życie rodziny bez koniecznej potrzeby.

W wyniku tych analiz wykazuję, że zasada pomocniczości, a także inne reguły w opiece nad rodziną i dzieckiem implikowane jej przyjęciem, w praktyce znajdują odzwierciedlenie w stopniu niedostatecznie zadowalającym, co też zagraża realizacji wymienionych założeń reformy. Tezę tę uzasadniam poprzez zidentyfikowanie licznych nieprawidłowości w zakresie zarówno opieki profilaktycznej wobec rodzin dysfunkcyjnych, jak i opieki kompensacyjnej, podejmowanej w sytuacji odseparowania dziecka od rodziny naturalnej. Wskazuję m.in. na:

1) zbyt małą liczbę w stosunku do potrzeb lokalnych jednostek organizacyjnych pomocy społecznej (ośrodków interwencji socjalnej, jednostek specjalistycznego poradnictwa itd.) oraz specjalistycznych usług społecznych (np. pracowników socjalnych) na rzecz wspierania rodzin;

2) częstsze wydawanie przez sądy postanowień o pozbawieniu, zawieszeniu lub ograniczeniu władzy rodzicielskiej niż o przywróceniu dziecka do rodziny;

3) utrzymywanie zbyt dużej liczby dzieci w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Posługuję się tu przede wszystkim analizą instytucjonalno-prawną i źródeł wtórnych (danych statystycznych i innych opracowań publicznych instytucji). Wykorzystuję także informacje wynikające z analizy dokumentów sądu rodzinnego, którą przeprowadziłam w celu zidentyfikowania bezpośrednich przyczyn ograniczenia władzy rodzicielskiej i umieszczenia dzieci w placówkach opiekuńczo-wychowawczych (o badaniach tych pisałam w artykule *Spoleczno-ekonomiczne warunki funkcjonowania rodzin jako źródło sieroctwa społecznego – implikacje i rekomendacje*).

Zmiany funkcji lub działań państwowych instytucji w zakresie kompensacji sieroctwa społecznego, jakie nastąpiły po administracyjnej reformie i w wyniku implementowania zasad decentralizacji oraz pomocniczości, implikowały przede wszystkim zmianę uwarunkowań funkcjonowania samorządów.

Zadania tych podmiotów w omawianej sferze powinny stanowić odrębną problematykę, co też uwzględniam w artykule *Zadania samorządów w sferze opieki nad rodziną i dzieckiem – stan i perspektywy* (w: D. Moroń, K. Zamorska (red.), *Samorządowa polityka społeczna*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2010, s. 201-216). Kluczowym przedmiotem tego artykułu są kierunki i uwarunkowania zmian w sferze opieki kompensacyjnej, ze szczególnym uwzględnieniem roli powiatów i gmin. Dokonując analizy tych zmian, podejmuję próbę ich oceny, wskazując przy tym główne nadzieje i obawy



związane z ich wdrożeniem i realizacją w samorządach. W artykule tym, posługując się analizą danych statystycznych GUS za lata 1999-2008 i odpowiednimi wskaźnikami, które skonstruowałam na potrzeby pogłębionych badań w danym obszarze, wskazuję tendencje dotyczące skali sieroctwa społecznego oraz (de)instytucjonalizacji opieki kompensacyjnej w analizowanym okresie w województwie dolnośląskim na tle kraju. Ponadto w celu uporządkowania wiedzy w analizowanym obszarze przedstawiam podstawowe regulacje prawne i wynikające z nich zadania dla samorządów. Następnie identyfikuję główne przyczyny zaniechania lub nieprawidłowego realizowania niektórych z tych zadań oraz przesłanki i obawy dotyczące kolejnej planowanej reformy – wprowadzenia ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Koncentruję się tu na różnych barierach finansowych, instytucjonalno-prawnych, organizacyjnych, społecznych i politycznych. Przywołuję także główne czynniki wspomnianej wyżej reformy, a także najpilniejsze zadania samorządów w zakresie opieki nad rodziną i dzieckiem. Do przesłanek tych zaliczam m.in.: wzrost wskaźnika dzieci umieszczanych w pieczy zastępczej, brak odpowiedniego wsparcia specjalistycznego dla rodzin – zarówno naturalnych, jak i zastępczych, brak instrumentów motywujących gminy do działań na rzecz rozwoju wsparcia rodzin z problemami opiekuńczo-wychowawczymi i dzieciom z tych rodzin, niedobór rodzinnych form opieki, brak środków finansowych na odpowiedni rozwój wsparcia rodziny i pieczy zastępczej. Wspomniana ustawa poprzez wprowadzenie konkretnych wymogów i czasu na ich osiągnięcie (m.in. w odniesieniu do liczby i wieku dzieci w placówkach opiekuńczo-wychowawczych) miała wyeliminować te nieprawidłowości. Zawierała jednak wówczas, jeszcze na etapie projektu, wiele zapisów budzących wątpliwości, które także przedstawiam w artykule. Dotyczyły one głównie zbyt niskich wymagań dotyczących kwalifikacji i doświadczeń stawianych przed asystentami rodziny oraz niewystarczających warunków dla kandydatów na rodziny zastępcze. Chcąc podkreślić rolę samych samorządów w opiece nad rodziną i dzieckiem, jak również rodzin w reintegracji ich dysfunkcyjnych więzi, odnoszę się do zasady subsydiarności.

Uzyskaną dotychczas wiedzę na temat problemów opiekuńczo-wychowawczych polskich rodzin oraz wyzwań i uwarunkowań polityki państwa wobec tych problemów uporządkowałam w artykule *Zadania polityki społecznej wobec współczesnych wymagań opieki kompensacyjnej w Polsce – stan i wyzwania przyszłości* (w: „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr 129, Wrocław 2010, s. 75-88). Koncentruję się w nim na tych zmianach w opiece kompensacyjnej, następujących po przełomie ustrojowym, które zostały już zrealizowane lub zaplanowane, a także na ekonomicznych,



instytucjonalno-prawnych

i politycznych barierach, zastrzeżeniach i obawach związanych z tymi zmianami. W analizie tej w dużej mierze odwołuję się do zasad decentralizacji i subsydiarności oraz odpowiednich regulacji polskich (Konstytucji RP, kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, kodeksu cywilnego i in.) i międzynarodowych (Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Europejskiej Karty Społecznej, Konwencji o Prawach Dziecka i in.), wyznaczających normatywne wytyczne dla działań państwowych instytucji w omawianym obszarze. Jednocześnie zwracam uwagę na ważne aspekty funkcjonowania instytucji pomocy społecznej, w ramach której zadania opieki kompensacyjnej są realizowane.

W rezultacie wypunktowuję najważniejsze postulaty dotyczące zmian w polityce społecznej wobec rodziny – w obszarze pomocy społecznej, w tym wsparcia rodzin z problemami opiekuńczo-wychowawczymi i opieki kompensacyjnej. Podkreślam głównie konieczność wzmożonej aktywności gmin i powiatów, rozwoju specjalistycznych usług na rzecz rodzin i dzieci osieroconych społecznie oraz współpracy pomiędzy podmiotami pomocy społecznej i opieki kompensacyjnej.

W zakończeniu zwracam uwagę na przeobrażenia społeczno-gospodarcze i polityczne po 1989 roku oraz obserwowalne i potencjalne niekorzystne implikacje tych przeobrażeń dla działalności socjalnej państwa, w tym działań wobec badanych rodzin i dzieci, które zostały znacznie ograniczone. Dodatkowym negatywnym czynnikiem dla polityki państwa w omawianym obszarze, na który wskazuję, jest kryzys gospodarczy zapoczątkowany w 2008 roku, który może być poważnym zagrożeniem dla ingerencji państwowych instytucji w sprawy socjalne w ogóle. Podkreślam i uzasadniam jednocześnie, że opieka kompensacyjna należy do tych sfer działań społecznych, w których bez udziału państwa i jego instytucji realizowanie jakichkolwiek zadań staje się niemal niemożliwe.

1 stycznia 2012 roku nastąpiło długo oczekiwane wprowadzenie w życie ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (po sześciu latach od pojawienia się jej pierwszego projektu). Po dokonaniu analizy i oceny zmian uwarunkowanych tą ustawą, po kilku latach jej funkcjonowania, stwierdzam, że większość problemów rodzin z trudnościami opiekuńczo-wychowawczymi oraz barier i nieprawidłowości dotyczących pieczy zastępczej (placówek opiekuńczo-wychowawczych, rodzinnych domów dziecka i rodzin zastępczych) nie zmniejszyła się. Wykazuję to w dwóch artykułach: *Problemy wspierania rodzin i pieczy zastępczej* (w: M. Makuch, J. Pluta (red.), *Rodzina w systemie wsparcia społecznego. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo CEdu, Wrocław 2015,



s. 33-50) oraz *Wyzwania polityki społecznej wobec pieczy zastępczej* (w: „Polityka Społeczna” nr 3, Wydawnictwo Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2017, s. 4-11).

W artykule *Problemy wspierania rodzin i pieczy zastępczej* koncentruję się na utrzymującym się od wielu lat problemie sieroctwa społecznego oraz na barierach i nieprawidłowościach w polityce państwa wobec tego problemu. Na podstawie zaproponowanych wskaźników i z wykorzystaniem danych statystycznych GUS-u dokonuję w tym opracowaniu analizy zmian dotyczących skali sieroctwa społecznego w Polsce, w latach 1999-2013 oraz wyjaśniam trudności w definiowaniu i szacowaniu skali tego zjawiska, a także opisuję skutki tego stanu rzeczy. Wykazuję m.in., że brak odpowiedniego ujęcia problemu sieroctwa społecznego w sprawozdaniach instytucji ministerialnych ogranicza obserwowanie rzeczywistych tendencji dotyczących owego problemu, a co za tym idzie – wyznaczenie odpowiednich kierunków polityki wparcia i reintegracji dysfunkcyjnych rodzin oraz kompensacji sieroctwa społecznego (w różnych formach pieczy zastępczej). Prócz tego uzasadniam, że określone zadania instytucji rządowych i samorządów, pożądane w świetle polskich i europejskich regulacji, nie są realizowane w należyтым stopniu. Dotyczy to przede wszystkim działań na rzecz wzmocnienia rodzin naturalnych jako podstawowego środowiska wychowania i opieki, ograniczania liczby dzieci w pieczy zastępczej oraz optymalnego przygotowania tych dzieci do życia w społeczeństwie (ich usamodzielnienia). Dyskutuję też z tytułem samej ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, odnosząc się przede wszystkim do określenia „system”. Zaznaczam, że jeśli ustawa ta ma stanowić podstawę do zintegrowania działań w zakresie wspierania i reintegracji rodzin oraz funkcjonowania pieczy zastępczej wokół ogólnego celu, jakim jest możliwie najlepsze realizowanie (kompensowanie) potrzeb osieroconych społecznie dzieci, to w pierwszej kolejności zmienić powinno się miejsce słowa „system”. Powinno ono znaleźć się mianowicie na początku tytułu, tak by brzmiał on „ustawa o systemie wspierania rodziny i pieczy zastępczej” (nie zaś, jak obecnie, „ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej”).

Z kolei w artykule *Wyzwania polityki społecznej wobec pieczy zastępczej* zwracam uwagę przede wszystkim na wyniki badania, które potwierdzają powyższe konkluzje. Mowa o grupowym wywiadzie eksperckim, przeprowadzonym techniką FGI (*Focus Group Interview*), z przedstawicielami publicznych instytucji odpowiedzialnych za realizowanie ustawowych zadań dotyczących wspierania rodziny i pieczy zastępczej (powiatowych centrów pomocy rodzinie, ośrodków pomocy społecznej, organizacji pozarządowych). Wywiad ten pozwala dokonać szczegółowej egzemplifikacji barier i nieprawidłowości

w polityce wspierania rodzin i pieczy zastępczej w Polsce, które zidentyfikowałam we wcześniejszych analizach, a także uzasadnić tezę, że działania państwowych instytucji w omawianym obszarze są niewystarczające i nie zawsze adekwatne do polskich i ponadnarodowych wymogów normatywnych. Celem tego wywiadu było też określenie rozwiązań na rzecz rozwoju pieczy zastępczej w naszym kraju. I tak, jak potwierdzają opinie respondentów na ten temat, można stwierdzić, że w celu poprawy efektywności polityki społecznej w zakresie pieczy zastępczej konieczne jest: (1) zrjonalizowanie pracy i specjalistyczne wsparcie asystentów rodziny; (2) powołanie/rozwój odpowiednich zespołów interdyscyplinarnych; (3) zintensyfikowanie działań profilaktycznych wobec rodzin; (4) stworzenie mechanizmów egzekwowania odpowiedzialności za niewdrażanie ustawowych standardów w zakresie wspierania rodzin i funkcjonowania pieczy zastępczej; (5) poprawa warunków funkcjonowania i rozwoju rodzicielstwa zastępczego; (6) rozwijanie nieodzownej współpracy pomiędzy wszystkimi podmiotami wspierania rodzin i pieczy zastępczej. Zadania te dotyczą instytucji państwa, głównie samorządów, ale także organizacji pozarządowych.

Ważnym wkładem do nauki o polityce w tej części jednotematycznego zbioru publikacji jest znaczne poszerzenie i pogłębienie wiedzy o narastających i nierozwiązanych – od przełomu ustrojowego – problemach. Rezultat ten osiągam poprzez uzupełnienie dorobku badawczego w dziedzinie polityki społecznej, poprzez identyfikację i analizę wybranych problemów dysfunkcyjności rodziny – obejmujących trudności opiekuńczo-wychowawcze, skutków tych problemów – sieroctwa społecznego, a także oraz barier i nieprawidłowości w zakresie wspierania dysfunkcyjnych rodzin i funkcjonowania pieczy zastępczej/opieki kompensacyjnej. Szczególnie dużo uwagi poświęcam regulacjom instytucjonalno-prawnym i usługom społecznym (wspierania rodzin), a także warunkom finansowym i organizacyjnym polityki społecznej wobec badanych rodzin i dzieci z tych rodzin. Formułuję wiele obszarów wymagających dalszych badań oraz wskazuję kierunki rozwoju tej polityki. Zasadniczym wyznacznikiem omawianych działań powinno być dążenie do zwiększenia skuteczności i efektywności w zakresie reintegracji dysfunkcyjnych rodzin oraz deinstytucjonalizacja pieczy zastępczej, zgodnie z określonymi – wewnętrznymi i międzynarodowymi – wymogami.

Odniesienie się do zasad decentralizacji i subsydiarności pozwoliło mi dodatkowo pokazać, iż identyfikowane tu problemy mogą dotyczyć nie tylko polityki społecznej wobec rodzin z problemami-wychowawczymi czy dzieci z tych rodzin, ale całego systemu pomocy społecznej, którego badany obszar działań stanowi znaczną część.

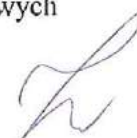


Jednocześnie – poprzez wyjaśnienie dylematów definicyjnych, odnoszących się do określonych kategorii badawczych (m.in. sieroctwa społecznego, opieki kompensacyjnej) oraz zdefiniowanie wskaźników i sposobów diagnozy wskazanych problemów – moje osiągnięcia naukowe powinny ułatwiać konceptualizację, operacjonalizację i instytucjonalizację dalszych badań w tym zakresie. Licząc na to, że omawiana część mojego dorobku przyczyni się do ożywienia dyskusji o owych problemach, za nie mniej ważne uznaję uzasadnienie, że są one równie istotne, jak wyzwania demograficzne, które po zmianie systemowej wyraźnie zdominowały zarówno badania naukowe, jak i działania państwa wobec rodziny. W tym właśnie wyraża się stwierdzona przeze mnie (w hipotezie głównej) niewspółmierność polityki rodzinnej państwa po 1989 roku.

2) Uwarunkowania deinstytucjonalizacji rodziny oraz polityka państwa wobec tego procesu

Decentralizacja i subsydiarność – jedne z podstawowych zasad demokratycznego ustroju, przyjętych w moich badaniach jako główne kryteria analizy – skutkują określonymi konsekwencjami zarówno dla polityki, jak i dla rodziny. Mając to na uwadze, jak również to, że jednym z regionów, w których przemiany ludnościowe i ich skutki dla rodziny zaznaczyły się szczególnie był Dolny Śląsk, badania w tej części rozpoczynam od ukazania tych właśnie problemów. W artykule *Współczesne przemiany demograficzne a zmiany modelu rodziny na Dolnym Śląsku – uwarunkowania i wyzwania* (w: K. Malik (red.), *Ewaluacja rozwoju regionu w wymiarze społecznym, gospodarczym i środowiskowym*, Wydawnictwo Politechniki Opolskiej, Opole 2009, s. 189-201) wykazuję, że niekorzystne tendencje demograficzne w województwie dolnośląskim, dotyczące dzietności, małżeństw oraz migracji, wyraźnie nasiliły się w okresie transformacji systemowej, a kierunki badanych przemian w rodzinach w dużym stopniu odzwierciedlają obserwacje Dirka van de Kaa zawarte w *teorii drugiego przejścia demograficznego*. Porównanie tych trendów i ich uwarunkowań z występującymi w innych województwach i w kraju pozwoliło jednocześnie pokazać, że kierunki i dynamika wielu przemian ludnościowych na Dolnym Śląsku, a także wielu zmian w wielkości i strukturze rodzin implikują konieczność szczególnego nasilenia działań w zakresie lokalnej polityki społecznej, w tym rodzinnej, a także gospodarczej.

Ponadto w wyniku tej analizy stawiam ogólny wniosek o konieczności systematycznej i pogłębionej analizy czynników warunkujących sytuację ludnościową i rodzin w ujęciu regionalnym i lokalnym. Tego rodzaju badania powinny stanowić podstawę kształtowania regionalnych (wojewódzkich) i lokalnych (samorządowych) polityk ludnościowych



i rodzinnych, adekwatnych do demograficznych, społeczno-ekonomicznych i rozwojowych wyzwań kraju.

Analogiczne konkluzje wynikają z badań, jakie prezentuję w artykule *Spoleczno-ekonomiczne i demograficzne uwarunkowania rozpadu rodzin na Dolnym Śląsku* (w: M. Gagacka, K. Głębicka (red.), *Współczesne wyzwania dla lokalnej polityki społecznej*, Wydawnictwo PTPS i Politechniki Radomskiej, Radom 2009, s. 548-562). Na podstawie danych statystycznych GUS oraz pogłębionej analizy źródeł pierwotnych (niepublikowanych tablic pomocniczych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu) dokonałam ilościowej analizy tendencji i ich przyczyn dotyczących rozwodów i separacji na Dolnym Śląsku (według powiatów) i w kraju, w latach 1999 i 2006 (w okresie 1999-2006 w większości badanych obszarów oraz w Polsce odnotowano znaczny wzrost zarówno rozwodów, jak i separacji). Na przykład: od 1999 do 2006 roku liczba rozwodów w województwie dolnośląskim wzrosła o około 64%, a w Polsce o ponad 70%, z kolei liczba separacji – od roku 2000, kiedy to forma ta weszła w życie – wzrosła prawie czterokrotnie na Dolnym Śląsku i blisko sześciokrotnie w kraju (w 2007 roku nastąpiło już wyhamowanie tych tendencji, a nawet – w wielu obszarach – spadek). W celu bardziej szczegółowego opisu analizowanych problemów uwzględniłam też takie kryteria, jak liczba dzieci w małżeństwach i wiek małżonków w momencie orzeczenia rozwodu/separacji. Moje zainteresowanie wzbudziły również przyczyny rozwodów, które przeanalizowałam na podstawie orzeczeń sądów, a także uwarunkowania strukturalne. Wykorzystując kwerendę innych badań naukowych, zwróciłam uwagę na występującą lub potencjalną współzależność pomiędzy bezrobociem, emigracjami i innymi czynnikami a rozpadem małżeństw. W ten sposób chciałam zwrócić uwagę, jak sytuacja makroekonomiczna może rzutować na mikrokonflikty społeczne – w wewnątrzrodzinnych relacjach intrageneracyjnych, a przede wszystkim zaakcentować potrzebę pogłębienia badań w tym zakresie (do aspektów tych powracam, w nieco innym kontekście, m.in. w artykule *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania relacji międzypokoleniowych w rodzinie we współczesnej Polsce – wybrane zagadnienia*, opisanym w dalszej części autoreferatu). Ponadto poprzez podjęcie przedstawionej problematyki chciałam podkreślić, choć nie piszę o tym wprost, równowagę polityki zarówno ekonomicznej, jak i społecznej w przeciwdziałaniu niepożądanym konsekwencjom przemian politycznych, gospodarczych i społecznych czy też ich zwalczaniu.

W kolejnych artykułach przedstawiam rozważania i badania szerzej związane z deinstytucjonalizacją rodziny oraz działaniami państwa wobec tego procesu w świetle zasady subsydiarności i wybranych regulacji ponadnarodowych.



Ideę i rzeczywiste warunki stosowania zasady subsydiarności w odniesieniu do rodziny i w kontekście polityki rodzinnej przedstawiam i wyjaśniam w artykule *Subsydiarność w polityce społecznej wobec rodziny w warunkach współczesnych – między ideą a rzeczywistością* (w: „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr 146, Wrocław 2010, s. 31-52). Podejmuję w nim próbę przeprowadzenia logicznego wyводу na rzecz tezy, że zasada subsydiarności w Polsce – współcześnie uznawana za podstawę organizacji polityki społecznej w wielu krajach europejskich oraz na świecie – w zakresie polityki rodzinnej nie jest realizowana w sposób w pełni zgodny z jej ideą. Przyczyn upatruję w różnych czynnikach o charakterze ekonomicznym, instytucjonalno-prawnym, społecznym i politycznym. Wykorzystując polskie i międzynarodowe piśmiennictwo oraz akty normatywne, najpierw dokonuję szerokiego i pogłębionego studium nad istotą i miejscem owej zasady w polityce społecznej wobec rodziny. W dużej mierze koncentruję się na instytucjonalno-prawnej analizie polskich regulacji, m. in. ustawy o pomocy społecznej, ustawy o działalności pożytku publicznego, kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, a także innych form interwencji państwa – zgodnie z ujęciem i klasyfikacją Nicholasa Barra – takich jak finansowanie, transfery dla beneficjentów (pieniężne, usługowe oraz rzeczowe i instytucjonalne) i bezpośrednia produkcja. Analiza tych instrumentów pozwala uzasadnić, że większość działań państwowych instytucji jest realizowana – w myśl zasady subsydiarności, a także decentralizacji – przez podmioty lokalne (gminy i powiaty). Następnie – na podstawie kwerendy wybranych badań empirycznych i sprawozdań ministerialnych – przedstawiam przykłady barier pełnego wdrożenia zasady subsydiarności do praktyki. Wykazuję, że główne problemy w tym kontekście to m.in.: brak odpowiedniej aktywności ze strony rodzin do podejmowania działań na rzecz rozwiązywania własnych problemów i poprawy warunków funkcjonowania, a także brak ku temu sprzyjających warunków; brak odpowiednich usług i instytucji lokalnych (np. publicznych służb społecznych, organizacji pozarządowych), działających na rzecz wsparcia rodzin z różnymi trudnościami, a także właściwych narzędzi (np. odpowiednio funkcjonujących kontraktów socjalnych, indywidualnych programów pracy z dziećmi przebywającymi w placówkach opiekuńczo-wychowawczych i z ich rodzinami).

Konkludując, należy stwierdzić, że w omawianym artykule identyfikuję różne przesłanki i uwarunkowania rozdźwięku pomiędzy teoretyczną koncepcją a praktycznym urzeczywistnieniem zasady subsydiarności oraz wykazuję, że źródłem danego stanu rzeczy są zbyt trudne realia zagrażające instytucji rodziny, będące następstwem zmiany systemowej w 1989 roku. Pokazuję także wielość i złożoność wyzwań dla polityki państwa wobec rodziny oraz nauki o polityce społecznej. Podkreślić należy, iż wiele z tych wyzwań dotyczy



problemów narastających i nierozwiązanych od przełomu ustrojowego lub też decentralizacji (w 1999 roku) zadań społecznych wobec rodziny.

Podobne rozważania, tym razem jednak z naciskiem na implikacje zdecentralizowanej i ograniczonej po 1989 roku polityki państwa wobec deinstytucjonalizacji rodziny, kontynuuję w artykule *Deinstytucjonalizacja rodziny w Polsce. Wybrane aspekty* (w: K. Głąbicka, M. Gagacka (red.), *Badania społeczne środowiska polityków społecznych*, Wydawnictwo Politechniki Radomskiej, Radom 2011, s. 192-210). Jego głównym celem jest ukazanie najistotniejszych przemian rodziny obserwowanych od zmiany systemowej w kontekście procesu deinstytucjonalizacji (detradycjonalizacji) rodziny, a także wieloaspektowości oraz złożoności uwarunkowań i przejawów tego procesu. Taki kontekst analizy pozwala na wyjaśnienie znaczenia słabnącej roli tradycyjnej instytucji rodziny, której fundamentem jest formalnoprawny związek – małżeństwo i dzieci (w liczbie zapewniającej zastępowalność pokoleń w społeczeństwie, tj. co najmniej dwójka), oraz wskazanie głównych zagrożeń dla owej instytucji, związanych z narastającymi – od początku lat 90. – trudnościami na rynku pracy (zwłaszcza dla kobiet) oraz w sferze warunków materialnych. By pogłębić wiedzę o zależnościach pomiędzy nowymi, kształtującymi się po 1989 roku, realiami społeczno-politycznymi a owymi zagrożeniami, w opracowaniu tym odnoszę się do subsydiarności i decentralizacji oraz ich niekorzystnych skutków dla rodziny. Poprzez połączenie tych aspektów uzasadniam, że w wyniku przeobrażeń ustrojowych osoby i rodziny są stopniowo pozbawiane wsparcia ze strony państwa, co w powiązaniu z trudną i niepewną sytuacją społeczno-ekonomiczną naszego kraju oraz rosnącymi wymogami nowej rzeczywistości (dotyczącymi wykształcenia, udziału w życiu społecznym itp.) istotnie ogranicza możliwości stworzenia i/lub utrzymania odpowiednich warunków do założenia czy też funkcjonowania rodziny. Na potwierdzenie tej tezy ukazuję przede wszystkim rozmaite trudności kobiet spotykające je zarówno na rynku pracy, jak i w łączeniu obowiązków zawodowych z rodzicielskimi. Nierównomierność przemian w Polsce już przed 1989 rokiem wygenerowała „menedżerski matriarchat”, czyli podwójne obciążenia kobiet pracą: płatną zawodową i nieodpłatną w domu. Jedną z dróg wskazywanych wówczas przez państwo, jako przeciwdziałanie tej kwestii społecznej, było zachęcanie kobiet do przyjmowania przedsiębiorczej postawy i włączania się do rynkowej gry w ramach samozatrudnienia i small businessu. W artykule wykazuję, że to nie wystarczyło.

Ponadto przedmiotem mojej analizy w opracowaniu jest poziom życia osób i rodzin w Polsce. W tym aspekcie za zagrożenie dla instytucji rodziny uznaję pauperyzację rodzin z dziećmi na utrzymaniu, w tym zwłaszcza rodzin wielodzietnych, oraz rodzin, w których



występuje bezrobocie. Posługuję się głównie danymi GUS o rozmiarach i cechach ubóstwa skrajnego, ustawowego i relatywnego, aby jednak ukazać różnorodność negatywnych implikacji ubóstwa dla rodziny, odnoszę się do wyników innych badań (m.in. Tomasza Szlendaka, Wielisławy Warzywody-Kruszyńskiej, Elżbiety Tarkowskiej, Arkadiusza Karwackiego). Podkreślam m.in., że niedostatecznie dobra sytuacja materialna staje się podłożem konfliktów pomiędzy małżonkami lub też prowadzi do osłabienia komunikacji emocjonalnej między nimi, co przyczynia się do deinstytucjonalizacji rodziny w ten sposób, że skutkuje trwałym lub zupełnym rozkładem więzi małżeńskiej (zwykle rozwodem). Dziedziczenie biedy, będące kolejnym problemem, do którego nawiązuję, występującym w wielu rodzinach, jest jeszcze bardziej złożonym wyzwaniem dla polityki społecznej i rodzinnej, gdyż w różny sposób potęguje ekonomiczne i społeczne zagrożenia dla instytucji rodziny w przyszłości.

Konkludując, chciałabym podkreślić, że w artykule tym wykazuję, że przejawy deinstytucjonalizacji polskiej rodziny mogą być bardzo różne, a działania na rzecz poprawy warunków funkcjonowania i wzmocnienia wartości instytucji rodziny będą musiały być coraz bardziej złożone i wielokierunkowe (więcej argumentów identyfikuję w artykule *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania relacji międzypokoleniowych w rodzinie we współczesnej Polsce – wybrane zagadnienia*, [w:] P. Szukalski (red.), *Relacje międzypokoleniowe we współczesnych polskich rodzinach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 9-23).

W kolejnej pracy, zatytułowanej *Deinstytucjonalizacja rodziny w Polsce na tle Europy* (w: M. Balcerowicz-Szkutnik (red.), *Współczesne problemy demograficzne w dobie globalizacji – aspekty pozytywne i negatywne* „Studia Ekonomiczne” nr 95, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2011, s. 329-335), przedstawiam stopień zaawansowania deinstytucjonalizacji rodziny w Polsce w porównaniu z przemianami rodzin w innych krajach unijnych. Na podstawie analizy danych europejskiej bazy Eurostat oraz innych międzynarodowych i polskich źródeł dotyczących poziomu dzietności, intensywności zawierania małżeństw i rozwodów czy wskaźnika urodzeń pozamałżeńskich wykazuję, że przeobrażenia rodziny w Europie nie są jednolite i dokonują się w różnym tempie. Zwracam przy tym uwagę na takie uwarunkowania tych przeobrażeń, jak zróżnicowanie rozwoju społeczno-ekonomicznego i przemian kulturowych w poszczególnych krajach, a także czynników strukturalnych przyjętych w raporcie *Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, w tym udział państwa w procesie tworzenia i funkcjonowania rodzin. Odnoszę się do wskaźnika PKB i udziału publicznych wydatków socjalnych w PKB, by wykazać, że generalnie coraz więcej dzieci rodzą kobiety w krajach najbogatszych (według PKB/per



capita PPP) oraz o najwyższych nakładach finansowych państwa na realizację celów pronatalistycznych (na poziomie około 25-30%: we Francji, Szwecji, Finlandii, Danii, Wielkiej Brytanii i Belgii). Jednocześnie jednak pokazuję, że nie jest to regułą, a przykładem tego jest sytuacja w stosunkowo bogatym i hojnym kraju, jeśli chodzi o wydatki społeczne, czyli w Niemczech, gdzie poziom dzietności należy do jednych z najniższych w UE i odwrotna sytuacja w Irlandii, w której wydatki te są niższe niż w większości państw Unii (około 16%), wskaźnik dzietności zaś należy do najwyższych. Ponadto wykazuję, że najwięcej dzieci rodzi się w tych państwach, w których średni wiek urodzenia pierwszego dziecka jest najbardziej zaawansowany (powyżej 30. roku życia) i najwięcej potomstwa pojawia się poza małżeństwami. Najmniej dzieci zaś rodzi się w najuboższych bądź przeżywających poważny kryzys krajach Wspólnoty: m.in. w Rumunii, na Litwie, na Węgrzech, w Portugalii. Odnośnie do Polski podkreślam, że jest to jeden z najbiedniejszych krajów UE (przed Litwą, Łotwą, Rumunią i Bułgarią), o stosunkowo niskim udziale wydatków socjalnych w PKB (około 20%).

Reasumując, należy podkreślić, że w wyniku przedstawionych wyżej analiz wykazuję, że najbardziej zaawansowane w sferze deinstytucjonalizacji rodziny są kraje skandynawskie oraz część krajów zachodnioeuropejskich. W przypadku krajów Europy Północnej coraz większe znaczenie ma późne wchodzenie w związki małżeńskie oraz późne rodzicielstwo przy coraz większym udziale związków nieformalnych. W krajach Europy Południowej małżeństwo jako forma rodziny dominuje, ale decyzje matrymonialne oraz rodzicielskie są odraczane.

Polska z kolei prezentuje się jako kraj, gdzie proces deinstytucjonalizacji jest jeszcze mało zaawansowany i przeważa konwencjonalna forma wchodzenia w związki opóźnione (odraczanie stosunkowo mniejsze niż w innych krajach UE). Zagroženiem dla instytucji rodziny, a jednocześnie wyzwaniem dla polityki państwa, są natomiast takie zjawiska, jak narastające trudności na rynku pracy dla ludzi młodych, ograniczone możliwości nabycia przez nich mieszkań, brak odpowiednich instrumentów polityki rodzinnej zachęcających do posiadania dzieci czy też zapewniających odpowiednią sytuację materialną. Za najważniejsze zadania dla polityki społecznej uznaję poprawę bytowych warunków funkcjonowania rodzin i – w ogóle – wypracowanie i konsekwentne realizowanie spójnej, własnej koncepcji (modelu) polityki rodzinnej.

Perspektywę międzynarodową w analizie uwarunkowań deinstytucjonalizacji rodziny zastosowałam również w artykule *Implikacje integracji międzynarodowej dla rodziny polskiej. Wybrane zagadnienia* (w: „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Nauki Społeczne” nr 3, Wrocław 2011, s. 85-99). Przedmiotem tego opracowania



są wybrane aspekty przemian rodziny, które identyfikowane są z procesem integracji międzynarodowej. Punktem wyjścia przedstawionych w opracowaniu rozważań są kontrowersje wokół polisemantyczności pojęcia rodziny oraz uwarunkowania deinstytucjonalizacji tradycyjnej rodziny, składającej się z małżonków i dzieci, ukonstytuowanej jako podstawowa instytucja społeczna. W celu zobrazowania wpływu międzynarodowej integracji na warunki funkcjonowania rodzin w Polsce zwracam także uwagę na dylematy związane z implementacją zasady subsydiarności, stanowiącej podstawę organizacji polityki społecznej w państwach Unii Europejskiej.

Przedstawiając omawiany artykuł, chciałabym zwrócić uwagę przede wszystkim na część dotyczącą kontrowersji wokół polisemantyczności rodziny oraz różnych skutków takiego stanu rzeczy dla polityki. Postawiłam tezę, że owa kontrowersyjność jest wypadkową niejednoznaczności oraz braku spójności i konsekwencji w sposobie definiowania rodziny w regulacjach prawnych, w tym normach i umowach międzynarodowych, jak też odmiennych poglądów i interpretacji pojawiających się w dyskursie naukowym. By uzasadnić tę tezę, podjęłam dyskusję z definicjami zawartymi w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych, Konwencji ONZ o Prawach Dziecka, Konwencji ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych, Europejskiej Karcie Społecznej, a także w polskich aktach prawnych, takich jak Konstytucja RP oraz ustawy regulujące instrumentarium polityki rodzinnej w Polsce (o świadczeniach rodzinnych, o pomocy społecznej, o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie). Ponadto odwołałam się do różnorodności pojmowania rodziny w literaturze socjologicznej. Możemy wyróżnić podejście strukturalne i definicję eksklusywną, wedle której rodzina jest grupą społeczną połączoną więzami małżeństwa i rodzicielstwa, oraz często łączoną z tym podejściem perspektywę funkcjonalną, traktującą rodzinę jako instytucję społeczną zaspokajającą potrzeby swoich członków, zgodnie z normatywnymi oczekiwaniami. Z drugiej strony socjolodzy, biorąc pod uwagę transformację kulturową, wyróżniają definicje inkluzywne, uznające za rodzinę jakiegokolwiek połączenie dwu lub więcej osób, które są złączone więzami wynikającymi z wzajemnej umowy, z urodzenia lub adopcji i które wspólnie przyjmują odpowiedzialność (obowiązki) za nowych członków pojawiających się w wyniku realizacji funkcji prokreacyjnej lub adopcji (definicja ta obejmuje zatem związki nieformalne i inne alternatywne – wobec rodziny tradycyjnej – sposoby organizacji życia rodzinnego). Należy zauważyć, że w praktyce w związku z tego typu dylematami – zwłaszcza gdy dotyczą one rozproszonych regulacji prawnych – mogą powstawać wątpliwości, jakiej rodzinie dane rozwiązanie polityki rodzinnej może być przyznane.




Występująca różnorodność w definiowaniu rodziny jest w pewnej mierze nieunikniona, nie sposób bowiem spotkać tę samą treść pojęcia na przykład w różnych dyscyplinach naukowych (nauce o polityce, socjologii czy ekonomii). Względne ujednoczenie, a przy tym odpowiednie rozszerzenie pojęcia rodziny wydaje się jednak nieodzowne, choćby do odpowiedniego zdefiniowania uprawnionych do korzystania z określonych świadczeń polityki rodzinnej. Obecnie realizacja tych wyzwań w wielu przypadkach nie dotyczy coraz częściej występujących w naszym kraju związków nieformalnych i zrekonstruowanych. Na przykład z pogłębionych wywiadów z ekspertami (pracownikami jednostek pomocy społecznej)², dotyczących warunków funkcjonowania Karty Dużej Rodziny wynika, że przepisy nie rozstrzygają jednoznacznie, czy lub też komu powinni przyznać taką kartę, chociażby w przypadku tzw. rodziny „nietradycyjnej”/”patchworkowej”, w której dzieci pochodzą z różnych związków, a partnerzy nie są małżeństwem (sytuacja jest jeszcze bardziej skomplikowana, gdy na przykład któryś z partnerów nie rozwiązał jeszcze poprzedniego związku małżeńskiego). Interpretacje, a co za tym idzie – kierunki polityki w tego typu i podobnych sytuacjach, są więc różne, a właśnie tego typu odmiennosc nie powinna mieć miejsca.

Z problemem deinstytucjonalizacji rodziny związane są także warunki wypełniania przez nią nowych zadań i obowiązków, przypisanych jej w myśl zasady subsydiarności, oraz instytucjonalnych funkcji społecznych, o ważnych implikacjach zarówno wobec swoich członków, jak i otoczenia. Sposób funkcjonowania rodziny związany jest w tym przypadku z jej upodmiotowieniem, a przede wszystkim z możliwościami podjęcia przez instytucję rodziny odpowiedniej aktywności, oczekiwanej od niej jako podmiotu polityki społecznej czy rodzinnej właśnie. Rozważania na temat uwarunkowań urzeczywistnienia tak postrzeganej roli rodziny podjęłam w kontekście społecznej odpowiedzialności w artykule *O idei społecznej odpowiedzialności rodziny jako podmiotu polityki społecznej – kilka refleksji i uwag* (w: „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr 220, Wrocław 2011, s. 139-158). Przedstawiłam w nim własne przemyślenia, mając świadomość ich dyskusyjności, na temat przejawów społecznej odpowiedzialności rodziny jako jednego z podmiotów polityki społecznej. Odniosłam się do wybranych koncepcji teoretycznych (m.in. według Josepha Stigliza), wyjaśniających zasadność upodmiotowienia rodziny, zwłaszcza po 1989 roku, a także empirycznych badań (m.in. Bożenny Balcerzak-Paradowskiej, Anny Gizy-Poleszczuk, Janusza Czapińskiego i Tomasza Panka,

² W ramach badań własnych, przeprowadzonych w projekcie *Families in the economic crisis...*, które przedstawione zostały m.in. w raporcie: *Families in the economic crisis: mapping policy responses in 10 European Member States*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015.





Tomasza Żukowskiego i Marii Theiss, Joanny Grotowskiej-Leder), dotyczących aktywności rodziny, by na tej podstawie wykazać, że istnieje wiele barier, głównie instytucjonalnych, urealnienia roli rodziny jako odpowiedzialnego podmiotu polityki społecznej.

Perspektywa odpowiedzialności społecznej stosowana jest przede wszystkim w odniesieniu do przedsiębiorstw (jako społeczna odpowiedzialność biznesu (*Corporate Social Responsibility*, CSR), a niekiedy także do samorządów lub innych podmiotów publicznych czy organizacji pozarządowych. Dotychczas nie występowały natomiast tak wyraźne, jak uczyniłam to w omawianym artykule, próby rozciągnięcia owej koncepcji na podmiot rodziny.

Teoretyczną podstawą przedstawionego w artykule podejścia jest wieloaspektowe pojęcie odpowiedzialności społecznej zaproponowane przez Zdzisława Pizsa, który wyjaśnia, że odpowiedzialność jest pojęciem charakteryzującym podmiot lub jego różne formy aktywności. Za podmioty odpowiedzialnie społecznie w tym sensie można uznać jednostki i zbiorowości, osoby fizyczne i prawne funkcjonujące w systemie społecznym, obejmującym politykę, gospodarkę oraz sferę społeczną, które w swej różnorodnej aktywności dostosowują swoje działania do ładu społecznego określonego przez obowiązujące prawo oraz normy nieskodyfikowane. Działaniami społecznie odpowiedzialnymi są zatem wszelkie dobrowolne inicjatywy skierowane do bliższego i dalszego otoczenia, w rezultacie których uzyskuje się prospołeczne efekty, co oznacza również, że o społecznej odpowiedzialności można mówić w przypadku każdej formy aktywności społecznej.

Wobec powyższego przyjąłam, iż rodzina odpowiedzialna społecznie to taka, która podejmuje dobrowolne inicjatywy bądź jakiegokolwiek formy aktywności skierowane do otoczenia bliższego (z zamiarem zaspokajania potrzeb swoich członków) oraz dalszego (z myślą o prospołecznych efektach, np. dla społeczności lokalnej). Innymi słowy można też stwierdzić, że rodzina działa społecznie odpowiedzialnie, gdy realizuje swoje instytucjonalne funkcje społeczne (o ważnych implikacjach dla swoich członków oraz otoczenia dalszego) – prokreacyjną, socjalizacyjno-wychowawczą, integracyjną, ekonomiczną, legitymizacyjną, opiekuńczą – zgodnie z normatywnymi oczekiwaniami.

Na podstawie licznych przykładów przywołanych w artykule, najczęściej o nieudanych próbach urzeczywistnienia tak rozumianej odpowiedzialności rodziny, dostarczam argumentów potwierdzających, iż oczekiwania wobec rodzin są nieadekwatne do realiów wynikających z przemian społeczno-ekonomicznych, politycznych i kulturowych. Stawiam wniosek, iż zakres obowiązków i odpowiedzialności rodziny, zwłaszcza za własne warunki funkcjonowania, wymaga wyważenia i szerszego niż dotychczas uwzględnienia odmiennych

uwarunkowań funkcjonowania, w tym trudności, rodzin. Należy mieć przy tym na uwadze, że bez równoległego dostosowania się do zasad społecznej odpowiedzialności innych instytucji oddziałujących na owe uwarunkowania (państwa, samorządów, zakładów pracy czy organizacji pozarządowych) przedstawiona w artykule idea upodmiotowienia rodziny będzie jeszcze trudniejsza do osiągnięcia, jeśli w ogóle możliwa.

Jednocześnie podkreślam, że rozważenia wymaga także zakres odwoływania się do zasady pomocniczości przez państwowe instytucje. Społeczności lokalne, a zwłaszcza grupy słabsze, w tym rodziny, nie zawsze zdołają rozwiązać swoje problemy, polegając głównie lub wyłącznie na własnych możliwościach i środkach, zwłaszcza jeśli problemy te wymagają rozwiązań systemowych.

Rozważania te kontynuuję i rozszerzam w artykule *Demographic and socio-economic conditions of the restructuring of family policy in Poland* (w: „Athens Journal of Social Sciences” nr 4, Athens Institute for Education and Research, Ateny 2014, s. 275-284). Artykuł ma charakter teoretyczny i został napisany na podstawie pogłębionych studiów literaturowych oraz własnej obserwacji i refleksji intelektualnej. Osią przedstawionych w nim wywodów jest teza, że współczesne zmiany polskiej rodziny implikują potrzebę poszukiwania nowych perspektyw polityki rodzinnej, dotychczasowa polityka bowiem, pomimo wielu reform, nie przyniosła oczekiwanych rezultatów w odniesieniu do wyzwań demograficznych, społecznych i ekonomicznych. Jednocześnie przyjmuję założenie, że polityka rodzinna w naszym kraju nie realizuje w pełni wielu narastających – od 1989 roku – wyzwań, takich jak deinstytucjonalizacja rodziny, w tym zwłaszcza niska dzietność, oraz nieodpowiednie uwarunkowania upodmiotowienia rodziny (samodzielności, aktywności, zaangażowania itp.).

Poszukując argumentów na rzecz uzasadnienia powyższych tez, odwołuję się do teoretycznych modeli polityki rodzinnej (Richarda Titmussa, Gøsta Esping-Andrsena) w różnych krajach europejskich, by wskazać i wyjaśnić cechy i meandry polskiej polityki rodzinnej. W tym kontekście podkreślam także znaczenie i uwarunkowania realizacji zasady subsydiarności, jako podstawy organizacji polityki społecznej przez państwo i upodmiotowienia rodziny, po przełomie ustrojowym. W rezultacie skłaniam do dyskusji nad kilkoma dylematami: czy neoliberalny kierunek zmian przyjętych w Polsce po 1989 roku jest w pełni uzasadniony w świetle drastycznie niskiej dzietności i trwającego procesu deinstytucjonalizacji rodziny? Czy polskie rodziny, żyjące w zróżnicowanej sytuacji materialnej, mają odpowiednie warunki, aby przejąć – w myśl zasady subsydiarności – odpowiedzialność za własne warunki funkcjonowania bez szerokiego wsparcia podmiotów lokalnych lub rządu? Jeśli tak, to które z liberalnych kierunków polityki rodzinnej należy



uznać za priorytetowe? Sugeruję, na podstawie własnej obserwacji skutków systemowych zmian dla rodziny, że w obliczu coraz trudniejszych, nie dających się przezwyciężyć przez same jednostki i rodziny strukturalnych uwarunkowań zaangażowanie państwa w funkcjonowanie i rozwój rodzin jest nieodzowne, a najbardziej perspektywiczne instrumenty upodmiotowienia rodziny to usługi społeczne. Wskazuję także, że adresatami działań państwa powinny być rodziny rozmaitych typów i różnie funkcjonujące, np. zarówno te, które nie wypełniają prawidłowo lub w pełni społecznych i instytucjonalnych funkcji: prokreacyjnej, opiekuńczej, zabezpieczająco-ekonomicznej i innych, jak i te, które nie wykazują żadnych dysfunkcji, ale wymagają wsparcia, by ich kondycja i wewnątrzrodzinne więzi nie uległy osłabieniu. Odnoszę się tu także do sfery aksjonormatywnej, uzasadniając pogląd, że podobne znaczenie dla rozwojowych wyzwań kraju – demograficznych, społecznych bądź gospodarczych – mogą mieć rodziny zarówno tradycyjne, dla których podstawą jest związek formalnoprawny (małżeństwo), jak i nietradycyjne (konkubiny), w których rodzi się coraz więcej dzieci.

Różne dylematy związane ze wskazanymi wyżej przemianami rodziny, w tym także relacji wewnątrzrodzinnych, oraz ich skutkami dla polityki są przedmiotem moich rozważań i badań, które prezentuję w artykule *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania relacji międzypokoleniowych w rodzinie we współczesnej Polsce – wybrane zagadnienia* (w: P. Szukalski (red.), *Relacje międzypokoleniowe we współczesnych polskich rodzinach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 9-23). Przedstawiony wywód zbudowany został wokół tezy, że konsekwencją współczesnych przemian rodziny jest automatyczny wzrost znaczenia relacji międzypokoleniowych w rodzinie kosztem relacji intrageneracyjnych (tj. wertykalizacja sieci rodzinnej). Istotna jest przede wszystkim częstość posiadania przez młode osoby dzieci, a jednocześnie częstość posiadania przez seniorów dzieci i wnuków, czyli potencjalnych, pierwszoplanowych, obok małżonka, opiekunów w przypadku konieczności uzyskania wsparcia z ich strony. Rodziny trzypokoleniowe stają się podstawowymi źródłami opieki i dobrostanu ludzi w XXI wieku.

Celem niniejszego opracowania jest pogłębienie wiedzy o tym, jak na relacje międzypokoleniowe w rodzinie może wpływać istotnie zróżnicowana sytuacja społeczno-ekonomiczna osoby lub rodziny, jednocześnie odzwierciedlająca się w różnym położeniu w społecznej hierarchii, gdzie kształtują się swoiste uwarunkowania dla życia rodzinnego. Jako czynniki warunkujące stosunki wewnątrzrodzinne przyjąłem poziom życia rodzin i sytuację na rynku pracy ich członków (ze zwróceniem szczególnej uwagi na kobiety). Przedmiotem analizy są przede wszystkim relacje rodzice–dzieci, które ulegają wyraźnym

przemianom na tle obserwowanego współcześnie procesu deinstytucjonalizacji rodziny, a tym samym kształtują istotne uwarunkowania dla relacji międzypokoleniowych pomiędzy generacjami dorosłe dzieci–sędziwi rodzice bądź wnuczeta–dziadkowie. Funkcjonowanie tych relacji, w różnie stratyfikowanych rodzinach, wyjaśniam także przez pryzmat międzypokoleniowej solidarności (strukturalnej, asocjacyjnej i emocjonalnej).

Przedstawiane w niniejszym opracowaniu spostrzeżenia i wnioski stanowią w dużej mierze moje refleksje intelektualne, u podstaw których leżą własne obserwacje, poparte studiami literaturowymi.

Nawiązując do deinstytucjonalizacji rodziny, wskazuję, że proces ten zagraża zwłaszcza dwupokoleniowym relacjom rodzice–dzieci, mogą one bowiem w ogóle nie powstać (w wyniku rezygnacji z założenia rodziny i posiadania dzieci), istotnie osłabić się (w przypadku znalezienia się w „nowym”, alternatywnym modelu rodziny) lub całkowicie się rozpaść (na skutek zupełnej dezintegracji więzi pomiędzy małżonkami i zerwania kontaktów). Szczególnie nieprzewidywalny wpływ na więzi rodzicielskie zdają się mieć zmiany, jakie zachodzą w relacjach intrageneracyjnych pomiędzy małżonkami, takie jak np. rozwód, powtórne małżeństwo i/lub założenie wielorodziny (w której np. oboje małżonkowie mają dzieci z poprzednich związków oraz dzieci własne) albo też utworzenie homorodziny (opartej na związku jednej płci, również z dziećmi z poprzednich związków).

Więcej uwagi poświęcam natomiast relacjom międzypokoleniowym, kształtowanym rozmaicie w zależności od poziomu życia rodzin i sytuacji na rynku pracy ich członków, zwłaszcza kobiet. Na podstawie analizy wyników różnych badań naukowych uzasadniam przede wszystkim, że inne usytuowanie danej osoby lub rodziny w hierarchii społecznej oraz zróżnicowana sytuacja materialna to czynniki, które powodują, że wewnątrzrodzinne relacje między- i intrageneracyjne kształtują się odmiennie, co też dodatkowo uzasadnia złożoność wyzwań dla polityki rodzinnej. Na przykład w rodzinach sytuujących się najniżej w hierarchii społecznej ograniczona zostaje skala bezpośredniej wymiany ekonomicznej i wsparcia finansowego między przedstawicielami różnych pokoleń (solidarność funkcjonalna). W związku z tym na tle wyrastających na tym gruncie nieporozumień, konfliktów itp. istotnie osłabić się może solidarność emocjonalna pomiędzy przedstawicielami pokoleń. Z kolei w rodzinach o stosunkowo wyższym statusie społecznym uwidacznia się większa dbałość o „jakość dzieci”, co jest ważne z punktu widzenia kapitału ludzkiego. Jednocześnie jednak w rodzinach tych obserwuje się zaburzenie równowagi pomiędzy pracą, wypoczynkiem i rodziną na rzecz skupiania się przede wszystkim na pracy. Związany z tym swoisty styl życia zazwyczaj wzmacnia solidarność funkcjonalną, natomiast w dłuższym

okresie może skutkować osłabieniem solidarności asocjacyjnej (np. ze względu na zmniejszanie się częstości kontaktów z dziećmi) lub normatywnej (gdym w konsekwencji niedostateczne okaże się także poczucie obowiązku niesienia pomocy i udzielania wsparcia sędziwym rodzicom przez dzieci).

Konieczne jest poszukiwanie rozwiązań na rzecz wzmocnienia solidarności międzypokoleniowej pomiędzy wszystkimi generacjami wertykalnej sieci rodzinnej, adekwatnie do zróżnicowanej sytuacji społeczno-ekonomicznej osób i rodzin, odzwierciedlającej się w różnym położeniu w społecznej hierarchii, gdzie istnieją swoiste uwarunkowania dla życia rodzinnego, postaw wobec rodziny itp. Na końcu podkreślam, że we współczesnych realiach naszego kraju znaczenie owych relacji staje się tym większe, im bardziej państwo – w myśl zasady subsydiarności – wycofuje się z poszczególnych dziedzin życia społecznego, obciążając jednocześnie same osoby i rodziny odpowiedzialnością za własne warunki funkcjonowania, wzajemną opiekę itd. Wniosek ten powinien dotyczyć przede wszystkim rodzin najniżej usytuowanych w hierarchii społecznej ze względu na relatywnie najmniejsze szanse podejmowania odpowiedniej aktywności i odpowiedzialności społecznej.

Główne wyzwania demograficzne (związane z niską dzietnością), ekonomiczne (trudności materialne rodzin), a także polityczne (narastająca presja na zwiększenie zakresu wsparcia wobec rodzin przez rząd) spotkały się z pewnym zwrotem w polityce rodzinnej państwa polskiego. Owego zwrotu upatrywać można w wyraźnym zwiększeniu zaangażowania władz rządowych w sprawy rodziny, jaki nastąpił od około 2008 roku, poprzez liczne, związane z owymi wyzwaniami, zmiany w instrumentarium polityki rodzinnej. Tezę taką postawiłam w artykule *Polityka rodzinna państwa we współczesnej Polsce* (w: „Społeczeństwo i Ekonomia”, nr 2 (4), Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2015, s. 100-115). Celem tego artykułu jest zwrócenie uwagi na wspomniany wzrost zaangażowania państwa – przez zidentyfikowanie i wyjaśnienie zasadniczych zmian w polityce rodzinnej. Istotnym punktem odniesienia w realizacji tego celu są uwarunkowania polityki społecznej, jakie wystąpiły po przełomie ustrojowym w 1989 roku, ze względu na to, że odtąd kolejne koalicje rządzące – pomimo narastania wielu problemów czy kwestii społecznych – zaczęły stopniowo wycofywać się z zadań społecznych, w tym pomocy rodzinie, oraz ograniczać ingerencję i odpowiedzialność w stosunku do rodziny. Uzasadniam, na podstawie pogłębionej analizy instytucjonalno-prawnej i różnych, w tym też rządowych, materiałów źródłowych, że tego samego nie można już stwierdzić wprost o polityce rodzinnej państwa po 2008 roku, od kiedy to obserwować

można wyraźny wzrost zainteresowania władz rządowych sprawami rodziny. Wykazuję to na przykładzie zmian w sferze finansowego wspierania rodzin, urlopów z tytułu opieki nad dzieckiem oraz usług opieki instytucjonalnej i indywidualnej wobec małych dzieci.

W artykule tym podkreślam także, że omawiane zmiany nastąpiły pomimo ogólnoświatowego kryzysu ekonomicznego (z 2008 roku), który niósł ze sobą szczególne zagrożenia dla możliwości ingerencji państwa w sprawy społeczne z powodu spowolnienia tempa wzrostu gospodarczego i znacznego obniżenia wielkości środków. Jednocześnie zwracam uwagę, że kryzys ekonomiczny w ogóle przynosi okazję do zmiany klimatu debaty wokół polityki społecznej. Wysuwają się dążenia do odejścia od myślenia neoliberalnego i uznania nieodzownej roli państwa w zapobieganiu niekorzystnym konsekwencjom społecznym określonych zmian lub w ich usuwaniu, a spór o to, czy państwa (władze publiczne) powinny interweniować w sprawy społeczne, coraz częściej wypiera pytanie o skalę i formy tej ingerencji. Odwołanie się do uwarunkowań realizacji społecznych zadań państwa w demokratycznym ustroju oraz tych związanych z kryzysem ekonomicznym ma zatem skłonić do pogłębionych rozważań nad szerszym znaczeniem opisanych zmian, m.in. w kontekście ostatnio ożywionej na gruncie nauk o polityce i ekonomii dyskusji dotyczącej kierunków przeobrażeń zadań współczesnego państwa opiekuńczego (*welfare state*).

Badania nad ekonomicznymi (materialnymi) warunkami funkcjonowania rodzin rozszerzam i pogłębiam w artykule *Sytuacja ekonomiczna polskich rodzin z dziećmi po dekadzie członkostwa w Unii Europejskiej* (w: „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr 248, Wrocław 2016, s. 9-31).

Sytuacja ekonomiczna rodzin to jedno z najważniejszych zagadnień stanowiących przedmiot zainteresowania polityków społecznych, ekonomistów i innych badaczy w kontekście oceny reperkusji członkostwa naszego kraju w Unii Europejskiej oraz poszukiwania możliwości poprawy warunków funkcjonowania polskich rodzin. Do podsumowań i ocen tego typu dodatkowo skłonił mnie znamienity, już bowiem dziesięcioletni okres budowania nowej – opartej na unijnych podstawach – rzeczywistości społeczno-ekonomicznej rodzin. Jak wynika z danych GUS, początek tego okresu (2004 rok) to najwyższe (od 1989 roku) ubóstwo (ponad 20% osób żyjących poniżej granicy relatywnej oraz około 12% poniżej minimum egzystencji), które dotknęło głównie rodziny z dziećmi na utrzymaniu.

Celem prezentowanego artykułu jest pogłębiona analiza sytuacji materialnej rodzin z dziećmi w latach 2005-2015, która przeprowadzona została na podstawie danych źródłowych zgromadzonych w ramach badania Diagnoza Społeczna, z zastosowaniem

niewykorzystywanych w owej diagnozie metod statystyki opisowej i ekonometrii. W opracowaniu przedstawiona została ocena poziomu dochodów rodzin oraz dynamiki jego zmian, a także porównanie względnej sytuacji materialnej rodzin o różnej strukturze demograficznej. Do oceny zmian w poziomie dochodu użyte zostały krzywe wzrostu dochodu (*growth incidence curve, income growth curve*), danych wzorem:

$$\Gamma(p) = \frac{Q^2(p) - Q^1(p)}{Q^1(p)},$$

gdzie $Q(p) = F^{-1}(p)$ oznacza dochód osoby odpowiadającej kwantylowi p w rozkładzie dochodów, odpowiednio na początek (Q^1) i koniec (Q^2) analizowanego okresu.

Wykorzystanie tego narzędzia pozwoliło na ocenę zmian wartości nie tylko w odniesieniu do średniej lub mediany dochodu, ale w wybranych miejscach (dla wybranych kwantyli) rozkładu dochodów. Dzięki temu możliwe było określenie, czy obserwowane zmiany wystąpiły tylko w wybranej części populacji – np. wśród rodzin najbogatszych lub najuboższych. Pozwoliło to także na ocenę, na ile ewentualne wzrosty lub spadki dochodu dotyczyły gospodarstw domowych o różnym poziomie dochodu początkowego. Dalsze badania, tj. ocena zmian dotyczących dochodów nominalnych oraz ekwiwalentnych, z uwzględnieniem odpowiednich skal ekwiwalentności i miar pozycyjnych, pozwoliły potwierdzić te wyniki. Ponadto artykuł obejmuje ocenę – na podstawie danych źródłowych zgromadzonych w Diagnozie Społecznej 2015 oraz metody statystyki opisowej – aktualnej sytuacji materialnej rodzin (tj. w 2015 roku), według deklaracji rodzin. Uwzględnione są informacje na temat sposobów gospodarowania dochodem, możliwości zaspokojenia potrzeb rodzin oraz subiektywnych ocen sytuacji dochodowej i materialnej rodzin.

Przeprowadzone analizy potwierdzają, że w relatywnie najtrudniejszej sytuacji są rodziny wielodzietne i niepełne. Podstawowym wnioskiem, jaki wypływa z tych badań, jest pogarszanie sytuacji ekonomicznej rodzin wraz ze wzrostem liczby dzieci na utrzymaniu. Pokazują one jednak, że przyczyną takiego stanu rzeczy nie są różnice w dochodach rodziców. Przeciętne całkowite dochody rodzin z dziećmi są bowiem zazwyczaj wyższe od dochodów rodzin bez dzieci. Jednak ze względu na dzieci, które zwiększają poziom konsumpcji, ale – w większości przypadków – nie osiągają dochodu, faktyczny poziom życia rodzin z dziećmi ulega względnemu obniżeniu w stosunku do małżeństw bezdzietnych oraz rodzin z mniejszą liczbą dzieci. W kontekście bardzo niskiego poziomu dzietności w Polsce obserwacja ta stanowić może bezpośrednie uzasadnienie dla interwencji państwa w celu obniżenia kosztów wychowywania dzieci ponoszonych przez rodziny, a zwłaszcza rodziny wielodzietne.

Pogłębione badania zrealizowałam także w odniesieniu do tych uwarunkowań deinstytucjonalizacji rodziny, które związane są z utrzymywaniem się niskiej dzietności oraz brakiem odpowiednich instrumentów, wspierających posiadanie i wychowywanie małych dzieci – do lat 3. Wyniki tych badań zostały przedstawione w artykule *Kierunki zmian w instytucjonalnej opiece nad dziećmi do lat 3 w świetle oczekiwań rodzin – studium przypadku*, „Studia Demograficzne” nr 1(171), Wydawnictwo Komitetu Nauk Demograficznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2017, s. 73-98). Jednym z kluczowych instrumentów polityki państwa w tytułowym obszarze jest ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dzieckiem do lat 3, wprowadzająca – obok żłobka – klub dziecięcy, dziennego opiekuna i nianię. Jak wynika z wielu badań, a także z mojej obserwacji, w rzeczywistości formy opieki wprowadzone tą ustawą nie rozwijają się zadowalająco i w równym stopniu. W artykule postawiono pytanie o przyczyny takiego stanu rzeczy i przyjęto hipotezę, że wynika to przede wszystkim ze słabej wiedzy rodzin na temat funkcjonowania i możliwości dostępu do różnych instrumentów opieki nad dziećmi do lat 3, zwłaszcza takich jak kluby dziecięce, dzienni opiekunowie i nianie. Niniejszy artykuł dostarcza argumentów na rzecz potwierdzenia tej hipotezy. Jednocześnie autorzy wskazują inne uwarunkowania słabego rozwoju omawianych form opieki oraz określają potencjalne kierunki rozwoju instytucjonalnej opieki nad małymi dziećmi (do lat 3) na przykładzie opinii, w tym oczekiwań wrocławskich rodzin – uczestników badania.

Przyjmując założenie, na podstawie studiów polsko- i anglojęzycznej literatury przedmiotu, że rozwój instytucjonalnej opieki nad dzieckiem w naszym kraju byłby z wielu względów korzystny, należy też zapytać o to, jakie powinny być kierunki i uwarunkowania tego rozwoju, aby dostępność i jakość omawianych usług opiekuńczych były lepsze. Podobny dylemat stanowił dodatkową przesłankę podjęcia przedstawionych w tym artykule badań.

Omawiane badanie zrealizowane zostało we Wrocławiu, ze względu na to, że sytuacja w tym mieście jest specyficzna (z jednej strony występuje tu najniższy w porównaniu z innymi największymi polskimi miastami i znacznie niższy niż dla Polski współczynnik dzietności, z drugiej zaś strony – od wielu lat podejmowane są tu liczne działania na rzecz poprawy warunków posiadania i wychowywania małych dzieci).

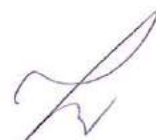
Stan instrumentarium polityki rodzinnej wobec dzieci do lat 3 we Wrocławiu, na tle Polski, zobrazowany został z zastosowaniem metod statystyki opisowej, na podstawie danych dostępnych w opracowaniach statystycznych GUS, a w niektórych aspektach także danych źródłowych udostępnionych przez instytucje rządowe, organizacje pozarządowe i inne podmioty.

Oczekiwania wrocławskich rodzin zbadano na podstawie badań sondażowych (technikami PAPI – *Paper and Pencil Interview* oraz CAWI – *Computer-Assisted Web Interview*). Drugim etapem badania empirycznego, mającego na celu poszerzenie wiedzy o wynikach uzyskanych w badaniu sondażowym, były zogniskowane wywiady fokusowe (FGI – *Focus Group Interview*).

W celu pełniejszego zobrazowania analizowanej sytuacji w artykule tym wykorzystane zostały także – częściowo – wyniki wcześniej realizowanych badań, również dotyczących opieki nad dzieckiem do lat 3, w których uczestniczyłam (wraz z prof. Ireną Elżbietą Kotowską i Dorotą Szelewą) w ramach międzynarodowego projektu badawczego „Families in the economic crisis: mapping policy responses in 10 European member states”.

Analiza funkcjonowania we Wrocławiu (w niektórych aspektach także w całej Polsce) instrumentów ustawy o opiece nad dziećmi do lat 3 pokazuje, że w praktyce mamy do czynienia z nierównomiernym rozwojem tych instrumentów – dostępne i upowszechniane są głównie żłobki, natomiast znacznie mniej spopularyzowane są pozostałe (ustawowe) formy wsparcia opieki nad małym dzieckiem, takie jak kluby dziecięce, opiekunowie dzienni oraz nianie zatrudniane na podstawie odpowiedniej umowy. Przyczynami takiego stanu rzeczy mogą być bariery o charakterze podażowym: prawno-organizacyjne (nadmierne, trudne do zrealizowania lub zniechęcające wymogi ustawowe ograniczające możliwości tworzenia danych form opieki przez uprawnione podmioty), finansowe (ograniczone budżety samorządów), kompetencyjne i świadomościowe (brak odpowiednich diagnoz i rzetelnej wiedzy odnośnie do popytu na określone formy opieki w danym środowisku lokalnym, niedostrzeganie zasadności przeprowadzenia tego typu diagnoz), a także popytowym, takie jak brak wiedzy ze strony rodziców o ustawowych rozwiązaniach lub też brak ufności wobec nich.

Inna obserwacja wynikająca z zaprezentowanych opinii wrocławskich rodzin i dająca asumpt do dalszego pogłębiania badań w tym zakresie dotyczy modelu opieki nad dzieckiem. Otóż upowszechniana często teza o tym, że w Polsce rodzina pozostaje (lub chce pozostawać) głównym podmiotem sprawującym opiekę, zdaje się nie dotyczyć wszystkich rodzin, lecz przede wszystkim rodzin wielodzietnych (z 3 i większą liczbą dzieci), rodziny bowiem z 1 dzieckiem i 2 dzieci wśród preferowanych form opieki nad małym dzieckiem wskazały najczęściej opiekę instytucjonalną (żłobki). Konstatacja ta może też stanowić dodatkowy argument w dyskusji nad różnicowaniem form (de)familizacji opieki (polityki społecznej państwa w zakresie wspierania rodzin w opiece nad dzieckiem) według liczby dzieci w rodzinie.

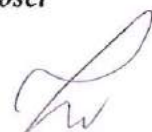


Artykuł kończą propozycje działań adresowane do państwa i podmiotów samorządowych, mające na celu rozwój polityki wobec rodzin z dziećmi do lat 3, w których odwołano się także do przykładowych rozwiązań w innych krajach europejskich (Francji, Wielkiej Brytanii, Belgii i in.).

W tej części zbioru publikacji za znaczny wkład do nauki o polityce uznaję pogłębienie i poszerzenie wiedzy o uwarunkowaniach i skutkach przemian instytucji rodziny, następujących po 1989 roku, przez ukazanie możliwości ich analizy w kontekście deinstytucjonalizacji (detradycjonalizacji) rodziny. Dotychczas bardziej powszechne dla badanego okresu było odniesienie się do teorii *drugiego przejścia demograficznego* Dirka van de Kaa, a co za tym idzie – koncentrowanie się głównie na problemach i wyzwaniach o charakterze demograficznym. W swoich rozważaniach i badaniach pokazuję, że równie ważne są społeczno-ekonomiczne i ustrojowo-polityczne czynniki przemian rodziny, które wzajemnie się warunkują i przyczyniają do dużej złożoności wyzwań wobec polityki rodzinnej. Jednocześnie dostarczam argumentów, że zmiana systemowa pogłębiła proces deinstytucjonalizacji rodziny, głównie przez niekorzystne uwarunkowania na rynku pracy (zwłaszcza wobec kobiet), pauperyzację rodzin (przede wszystkim wielodzietnych i niepełnych) oraz wycofywanie się państwowych instytucji z działań społecznych na rzecz rodziny (ograniczenia w dostępie do wsparcia materialnego, instytucji i usług w opiece nad dzieckiem itp.). Odnoszę się też do licznych regulacji i wymogów międzynarodowych, które zostały przyjęte przez Polskę, tak by wyznaczyć kierunki i intensywność zmian w polityce wobec deinstytucjonalizacji rodziny, oraz pokazuję, że i one w wielu przypadkach okazały się niewystarczające do pełnego zrealizowania wskazanych wyzwań.

Na podstawie licznych przykładów wykazuję inercję działań wobec wyzwań demograficznych – zwłaszcza dzietności, utrzymującej się na niskim, niegwarantującym zastępowalności pokoleń poziomie. Z drugiej strony, zwracam uwagę na te kierunki w polityce państwa, obserwowane od około 2008 roku, które oznaczają – w pewnej mierze – wzrost zaangażowania państwowych instytucji w sprawę rodziny. Uznaję, iż ów kierunek zmian potrzebuje szczególnego wyważenia i wyznacza kolejne, nowe perspektywy badawcze. Tym samym szerszej dyskusji wymagają niekorzystne konsekwencje decentralizacji działań i przyjęcia zasady subsydiarności w danym obszarze. Niezbędne jest także wskazanie możliwości usunięcia lub choćby złagodzenia tychże implikacji.

Reasumując, należy podkreślić, że rezultatem prowadzonych przeze mnie badań przedstawionych w zbiorze publikacji powiązanych tematycznie, prezentowanych jako osiągnięcie habilitacyjne *Polityka społeczna państwa wobec dysfunkcjonalności*



i deinstytucjonalizacji rodziny w Polsce po 1989 roku, jest znaczne poszerzenie wiedzy w tej tematyce poprzez wskazanie newralgicznych kwestii i problemów związanych z funkcjonowaniem i deinstytucjonalizacją polskiej rodziny oraz pogłębioną analizę polityki państwa w tym zakresie. Do najistotniejszych efektów moich prac, stanowiących wkład do nauki o polityce, zaliczam:

– zidentyfikowanie głównych problemów rodziny, wobec których polityka państwa, po 1989 roku, została szczególnie ograniczona lub okazała się nieskuteczna i nieefektywna, a których rozwiązanie wymaga większego niż dotychczas zaangażowania państwowych instytucji;

– wkład w naukowy dyskurs dotyczący niekorzystnych dla rodziny konsekwencji przeobrażeń polityki państwa po 1989 roku przez przeprowadzenie pogłębionych analiz dotyczących dysfunkcyjności rodziny – problemów opiekuńczo-wychowawczych rodzin, sieroctwa społecznego jako skutkach tych problemów oraz funkcjonowania państwowych instytucji w tym zakresie;

– poszerzenie wiedzy o problemach związanych z przemianami instytucji rodziny oraz uwarunkowaniach tych przemian przez przeprowadzenie pogłębionych analiz dotyczących procesu deinstytucjonalizacji (detradycjonalizacji) rodziny;

– poszerzenie wiedzy o barierach i nieprawidłowościach w polityce społecznej państwa wobec rodziny po 1989 roku dzięki przeprowadzeniu pogłębionych analiz dotyczących ich niekorzystnych konsekwencji dla instytucji rodziny, związanych z decentralizacją i wdrażaniem zasady subsydiarności;

– poszerzenie i pogłębienie wiedzy o relacjach państwo (rząd)–samorząd–rodzina w demokratycznym ustroju przez uwzględnienie jako głównych kryteriów analizy tych relacji ustrojowych zasad decentralizacji i subsydiarności;

– poszerzenie wiedzy o funkcjonowaniu prawnych instrumentów polityki państwa oraz o regulacjach i innych wymogach ponadnarodowych w zakresie polityki rodzinnej dzięki przeprowadzeniu pogłębionych analiz ich treści oraz podjęciu dyskusji nad określonymi zapisami, a także zagrożeniami i szansami ich wdrożenia;

– wykazanie znaczenia państwa jako podmiotu polityki społecznej wobec rodziny oraz określenie postulowanych kierunków zmian i zaproponowanie rozwiązań w polityce rodzinnej państwa;

– zidentyfikowanie, konceptualizację i operacjonalizację niejednoznacznie definiowanych pojęć oraz wskaźników analizy sytuacji współczesnych rodzin, w badanych obszarach;

– zidentyfikowanie i eksplanację luk w dorobku naukowo-badawczym dotyczących polityki społecznej wobec rodziny, stanowiących asumpt do dalszych i pogłębionych badań oraz refleksji w tym obszarze.

Prezentowane przeze mnie wyniki badań mają wartość poznawczą, normatywną i użyteczną. Istnieje też możliwość ich wykorzystania w celach dydaktycznych.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych, upowszechniających naukę, organizacyjnych i dydaktycznych

Od początku swojej pracy zawodowej rozwijam aktywność naukową w zakresie polityki społecznej i rodzinnej państwa, w tym wobec problemów dysfunkcyjności i deinstytucjonalizacji rodziny. Problematyką tą zajęłam się już w okresie studiów doktoranckich, kiedy to badałam ekonomiczne, organizacyjno-prawne i społeczne aspekty instytucjonalnych form kompensacji sieroctwa społecznego – funkcjonowania placówek socjalizacyjnych oraz najważniejsze wyzwania wobec tych instytucji. Przy tej okazji moje dociekania naukowe rozszerzyły się na przyczyny patologii w rodzinach i inne problemy polskich rodzin, które zgłębiłam do dziś. Coraz szerszej analizie poddaję też konsekwencje tych problemów i w ogóle przemian instytucji rodziny dla społeczeństwa, gospodarki czy polityki państwa.

Nie są to jednak jedyne obszary, którymi zajmuję się w pracy zawodowej. Interesują mnie także inne zagadnienia polityki, a także kwestie z zakresu socjologii, psychologii czy zarządzania i ekonomii, co też jest związane z ekonomicznym kierunkiem mojego wykształcenia, jakie zdobyłam podczas studiów magisterskich i doktoranckich. Jest to m.in. problematyka: władzy, *welfare state*, polityki rynku pracy, polityki edukacyjnej, zabezpieczenia społecznego, międzynarodowych stosunków społecznych i gospodarczych, socjologii i psychologii pracy, socjologii gospodarczej, społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR – *Corporate Social Responsibility*), ekonomii społecznej. Wiedzę w tych obszarach wykorzystuję i stale poszerzam nie tylko w pracy badawczej, ale też dydaktycznej, organizacyjnej i w zakresie popularyzacji nauki.

Oprócz tego, że jestem (współ)autorką publikacji przedstawionych jako osiągnięcie naukowe jestem (współ)autorką lub (współ)redaktorką 38 innych prac naukowych, w tym 33 napisanych po ukończeniu studiów doktoranckich. Ich tematyka wiąże się głównie z różnymi problemami i warunkami funkcjonowania rodziny o społecznym, demograficznym i ekonomicznym charakterze oraz z polityką społeczną, ekonomiczną, ludnościową i rodzinną. Ponadto już w trakcie studiów magisterskich zainteresowała mnie problematyka



szkoleń pracowników w instytucjach rynkowych i publicznych, a także odpowiedzialności społecznej przedsiębiorstw, dlatego też moje artykuły nawiązują również do tych zagadnień.

Łączna liczba moich prac naukowych to 60, z czego 55 powstało po uzyskaniu stopnia doktora. W większości są to artykuły w rozmaitych czasopismach indeksowanych przez MNiSW i rozdziały w monografiach, a ponadto rozdziały w podręcznikach, redakcje „Prac Naukowych Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, publikowane raporty z badań i inne. Trzy publikacje są w przygotowaniu (na różnych etapach prac wydawniczych) (tabela 1).

Tabela 1. Dorobek publikacyjny

Wyszczególnienie	Przed doktoratem	Po doktoracie	Pozycje w wykazie dorobku (załącznik 3)
Artykuły w czasopismach	3	17	I. B), II. poz. 1-22, s. 1-3;
Rozdziały w monografiach	2	15	II. poz. 1-5, s. 3-4; II. B), poz. 1-10, s. 4-5
Raporty z badań, publikacje eksperckie i inne z zakresu popularyzacji nauki	0	11	II. C), poz. 1-11, s. 5-6
Redakcje „Prac Naukowych UE”	0	6	III. G), poz. 1-7, s. 19
Rozdziały w podręcznikach	0	3	III. I), p. 2, poz. 1-3, s. 20
Publikacje w przygotowaniu/na różnych etapach prac wydawniczych	0	3	III. Q), p. 2, s. 21 + oświadczenia
Razem publikacje	5	55	redaktorów/wydawnictw

Źródło: opracowanie własne

Swoje zainteresowania i doświadczenia badawcze rozwijałam w następujących projektach badawczych:

– *Zmiany sytuacji społecznej na Dolnym Śląsku, 2005* (projekt zespołowy, realizowany na Uniwersytecie Ekonomicznym we Wrocławiu pod kierownictwem prof. Zdzisława Piza, finansowany ze środków statutowych). Powierzono mi realizację badań dotyczących następujących zjawisk: rozpadu rodziny (rozwodów, separacji), sieroctwa społecznego, przestępczości nieletnich oraz przemocy w rodzinie. Badania te realizowałam głównie na podstawie źródłowych (niepublikowanych) danych pozyskanych bezpośrednio od odpowiednich instytucji publicznych (Urzędu Statystycznego we Wrocławiu, Komendy Głównej Policji we Wrocławiu), z wykorzystaniem metod statystyki opisowej. Efekty moich

prac w tym projekcie zostały opublikowane w zbiorowej monografii pod redakcją naukową prof. Zdzisława Pisz³.

– *Spójność społeczna Dolnego Śląska*, 2008 (projekt zespołowy, realizowany na Uniwersytecie Ekonomicznym we Wrocławiu, pod kierownictwem prof. Zdzisława Pisz, finansowany ze środków statutowych). Realizowałam badania dotyczące sieroctwa społecznego, przemocy w rodzinie i związków partnerskich. Metodyka tych badań była adekwatna do opisanych powyżej (projekt ten był kontynuacją diagnozy sytuacji społecznej na Dolnym Śląsku podjętej w ww. projekcie). Zwieńczeniem moich prac w tym projekcie jest współautorstwo publikacji monograficznej pod naukową redakcją prof. Zdzisława Pisz⁴.

– *Zadania polityki społecznej wobec problemu sieroctwa społecznego w Polsce*, 2010 (projekt indywidualny, finansowany ze środków MNiSW w ramach tzw. badań własnych). Główne cele tego projektu to poszerzenie, uporządkowanie i upowszechnienie wiedzy w danej tematyce, które zrealizowałam poprzez badania teoretyczne i pogłębioną analizę instytucjonalno-prawną oraz udział w konferencjach naukowych. Wyniki moich prac w tym obszarze zostały uwzględnione w artykułach naukowych⁵.

– *Polityka rodzinna w Europie i na świecie – wnioski dla Polski*, 2010-2011 (projekt indywidualny, finansowany z dotacji celowej MNiSW na działalność naukową młodych naukowców). W ramach tego projektu istotnie poszerzyłam teoretyczną wiedzę w danej tematyce, przydatną w zakresie popularyzacji nauki. Efektem mojej aktywności w tym projekcie są wygłoszone referaty na konferencjach naukowych, zainicjowanie cyklu tematycznych konferencji poświęconych sytuacji rodzin i polityce rodzinnej w Polsce i Europie oraz ich organizacja (więcej o tej inicjatywie piszę w dalszej części autoreferatu), artykuły i „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”⁶, które posłużyły mi jako ważny wkład w konceptualizację dalszych prac naukowo-badawczych⁷.

³ Z. Pisz (red.), *Zmiany sytuacji społecznej na Dolnym Śląsku w latach 1998-2002*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 2005, s. 334-361.

⁴ Z. Pisz (red.), *Spójność społeczna Dolnego Śląska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2008, s. 190-219.

⁵ M.in.: J. Szczepaniak, *Zadania polityki społecznej wobec współczesnych wymagań opieki kompensacyjnej w Polsce – stan i wyzwania przyszłości*, [w:] „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr 129, Wrocław 2010, s. 75-88; J. Szczepaniak, *Subsydiarność w polityce społecznej wobec rodziny w warunkach współczesnych – między ideą a rzeczywistością*, [w:] „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr 146, Wrocław 2010, s. 31-52.

⁶ J. Szczepaniak, A. Kubów (red.), *Współczesne wyzwania polityki społecznej wobec rodziny*. „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr 146, Wrocław 2010; J. Szczepaniak, A. Kubów (red.), *Usługi społeczne wobec rodziny*. „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr 239, Wrocław 2011 (publikacje te są indeksowane przez MNiSW).

⁷ W następnych dwóch latach nieco ograniczyłam swoją aktywność naukowo-badawczą ze względu na sprawy macierzyńskie oraz urlopy macierzyński i rodzicielski (2012-2013).

– *Families in the economic crisis: mapping policy responses in 10 European member states*, 2014-2015, nr 2014/S 067-113961 (międzynarodowy projekt badawczy kierowany przez European Foundation for the Living and Working Conditions w Dublinie: Eurofound oraz Istituto per la Ricerca Sociale). W polskim zespole badawczym, wraz z prof. Ireną Elżbietą Kotowską oraz dr Dorotą Szelewą, brałam udział w opracowaniu koncepcji i realizacji badań naukowych dotyczących sytuacji społeczno-ekonomicznej rodzin i zmian w polityce rodzinnej w Polsce na tle innych krajów UE w okresie kryzysu gospodarczego. Badania te obejmowały przede wszystkim indywidualne i fokusowe wywiady z rodzinami oraz przedstawicielami administracji rządowej i samorządowej w Polsce w trzech kluczowych obszarach polityki: wobec rodzin z dziećmi do lat trzech, wobec rodzin z dziećmi w wieku przedszkolnym oraz wobec rodzin wielodzietnych. Uczestniczyłam też w pracach zespołu międzynarodowego realizującego i koordynującego analogiczne badania w innych krajach europejskich, m.in. w spotkaniu Expert Workshop “Families in the economic crisis: changes in policy measures”, które odbyło się w siedzibie EUROFOUND w Dublinie w listopadzie 2014 roku. Zwieńczeniem tego projektu jest obszerny, recenzowany raport badawczy⁸. Mój wkład do powstania tego raportu to zgromadzenie i dostarczanie odpowiednich danych o Polsce oraz wsparcie i doradztwo merytoryczne udzielane na bieżąco współautorom raportu.

– *Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza Społeczna 2015*, 2015 (projekt realizowany przez Polskie Towarzystwo Statystyczne w Warszawie, pod kierunkiem prof. Ireny E. Kotowskiej, finansowany przez Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej – brałam udział w badaniach i opracowaniu raportu tematycznego na temat sytuacji dochodowej i zamożności rodzin⁹). Wyniki prac zrealizowanych w ramach tego raportu zostały też wykorzystane w jednym z naukowych artykułów¹⁰.

– *Wrocławska Podróż do Wolontariatu*, 2013-2015 (projekt na rzecz przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu wychowanków pieczy zastępczej we Wrocławiu przez rozwój

⁸ Eurofound (2015), *Families in the economic crisis: Changes in policy measures in the EU*, Publications Office of the European Union, Luxembourg

(http://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1556en_1.pdf, dostęp: 7.11.2017).

⁹ M. Kośny, J. Szczepaniak-Sienniak, *Sytuacja ekonomiczna i zamożność rodzin*, [w:] *Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza Społeczna 2015*, Raport tematyczny pod red. Ireny E. Kotowskiej, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2015, s. 128-151.

¹⁰ M. Kośny, J. Szczepaniak-Sienniak, *Sytuacja ekonomiczna polskich rodzin z dziećmi po dekadzie członkostwa w Unii Europejskiej* [w:] J. Szczepaniak-Sienniak, A. Kubów (red.), *Sytuacja rodzin i polityka rodzinna w Polsce. Dekada członkostwa w Unii Europejskiej*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 438, Wrocław 2016, s. 11-31

wolontariatu; obejmujący również analizy naukowe, realizowany w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki przez gminę Wrocław oraz Centrum Opieki i Wychowania we współpracy z Instytutem Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego) – moim zadaniem była analiza instytucjonalno-prawnych rozwiązań na rzecz pieczy od 2000 roku oraz wskazanie nierozwiązanych problemów. Wyniki podjętych w tym obszarze prac przedstawiałam na konferencjach naukowych oraz wykorzystałam w monografii¹¹.

– *Partycypacyjna polityka rodzinna miasta Wrocław, 2015-2016* (projekt realizowany w ramach programu Obywatele dla Demokracji, finansowany ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego (funduszy EOG), w partnerstwie z Gminą Wrocław). Moje zadania w projekcie to: opracowanie koncepcji badań naukowych dotyczących potrzeb wrocławskich rodzin odnośnie do polityki rodzinnej oraz uwarunkowań polityki rodzinnej we Wrocławiu; koordynowanie/realizacja eksperckich wywiadów grupowych z przedstawicielami administracji publicznej, organizacji pozarządowych i innymi ekspertami funkcjonującymi w gminie Wrocław (w tym osobami zajmującymi najwyższe stanowiska urzędnicze oraz członkami Rady do Spraw Rodziny przy Prezydencie Wrocławia); opracowanie wyników badań sondażowych (ankietowych); opracowanie wniosków i rekomendacji dotyczących lokalnej polityki rodzinnej dla władz Wrocławia; opracowanie koncepcji i zorganizowanie konferencji naukowej na rzecz upowszechnienia wyników badań podjętych w ramach tego projektu; upowszechnianie wyników tych badań na konferencjach i seminariach naukowych. Uwieńczeniem tego projektu są opracowane przeze mnie raporty z badań oraz publikacje naukowe¹².

– *Innovative Social Investment: Strengthening communities in Europe, 2016-2017* (międzynarodowy projekt badawczy realizowany w ramach programu Horizon 2020 – EU.3.6., koordynowany przez Manchester Metropolitan University w partnerstwie z Uniwersytetem Wrocławskim, pod kierunkiem prof. Aldony Wiktorskiej-Święckiej – zostałam włączona do projektu jako ekspert w zadaniu 6. *From foresight to welfare practices: scenario planning*). W ramach tego projektu udzieliłam indywidualnych wywiadów eksperckich (na temat społecznych implikacji działalności biznesowej, aktywności

¹¹ J. Szczepaniak-Sienniak, *Problemy wspierania rodzin i pieczy zastępczej*, [w:] M. Makuch, J. Pluta (red.), *Rodzina w systemie wsparcia społecznego. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo CEdu, Wrocław 2015, s. 33-50.

¹² J. Szczepaniak-Sienniak, *Diagnoza potrzeb wrocławskich rodzin wobec polityki rodzinnej we Wrocławiu – opieka nad dzieckiem do lat 3*, raport z badań, http://frp.org.pl/images/opieka_do_lat3.pdf, Wrocław 2016; J. Szczepaniak-Sienniak, *Diagnoza potrzeb wrocławskich rodzin wobec polityki rodzinnej we Wrocławiu – wychowanie przedszkolne*, raport z badań, <http://frp.org.pl/images/przedszkola.pdf>, Wrocław 2016; J. Szczepaniak-Sienniak, *Wspieranie rodziny i piecza zastępcza we Wrocławiu – problemy i wyzwania*, http://frp.org.pl/images/pieczza_zastepcza.pdf, Wrocław 2016; J. Szczepaniak-Sienniak, *Wyzwania polityki społecznej wobec pieczy zastępczej*, „Polityka Społeczna” nr 3, Wydawnictwo Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2017, s. 4-11.

osób starszych, nierówności społecznych, powszechnej digitalizacji, sytuacji rodzin i polityki rodzinnej, polityki edukacyjnej, polityki rynku pracy, ruchów społecznych) oraz uczestniczyłam w powiązanych z tymi obszarami warsztatach badawczych polskiej grupy eksperckiej, które odbyły się na Uniwersytecie Wrocławskim. Wyniki badań zrealizowanych w ramach tego projektu, zwłaszcza te dotyczące polityki rodzinnej, planuję wykorzystać w publikacjach naukowych, które są w fazie koncepcyjnej.

Łącznie uczestniczyłam w 9 projektach badawczych, w tym dwóch międzynarodowych, pełniąc w nich różne funkcje. Współpracuję też przy realizacji i przygotowaniu dwóch kolejnych projektów międzynarodowych (tabela 2).

Tabela 2. Podsumowanie aktywności w projektach badawczych (od najbardziej aktualnych)

Lp.	Projekty zrealizowane:	
1	Tytuł projektu: - termin rozpoczęcia/zakończenia: - koordynowanie projektem /kierowanie projektem (polskim zespołem): - charakter udziału w projekcie: - źródło finansowania:	<i>Innovative Social Investment: Strengthening communities in Europe</i> 2016/2017 Manchester Metropolitan University Prof. Aldona Wiktorska-Święcka Ekspert Horizon 2020 – EU.3.6.
2	Tytuł projektu: - termin rozpoczęcia/zakończenia: - koordynowanie projektem: - charakter udziału w projekcie: - źródło finansowania:	<i>Partycypacyjna polityka rodzinna miasta Wrocław</i> 2015/2016 Fundacja Rodzina i Przedsiębiorczość Ekspert/wykonawca Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (tzw. fundusze EOG)
3	Tytuł projektu: - termin rozpoczęcia/zakończenia: - beneficjent/realizacja/partnerstwo: - charakter udziału w projekcie: - źródło finansowania:	<i>Wrocławska Podróż do Wolontariatu</i> 2013/2015 Gmina Wrocław/Wrocławskie Centrum Opieki i Wychowania/Uniwersytet Wrocławski Wykonawca Europejski Fundusz Społeczny, Program Operacyjny Kapitał Ludzki
4	Tytuł projektu: - termin rozpoczęcia/zakończenia: - koordynowanie projektem /kierowanie projektem:	<i>Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza Społeczna 2015</i> 2015 Polskie Towarzystwo Statystyczne Prof. Irena E. Kotowska

	- charakter udziału w projekcie: - źródło finansowania:	Wykonawca Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej
5	Tytuł projektu: - termin rozpoczęcia/zakończenia: - koordynowanie projektem: - charakter udziału w projekcie: - źródło finansowania:	<i>Families in the economic crisis: mapping policy responses in 10 European member states</i> 2015/2016 European Foundation for the Living and Working Conditions (EUROFOUND), Istituto per la Ricerca Sociale National expert EUROFOUND
6	Tytuł projektu: - termin rozpoczęcia/zakończenia: - charakter udziału w projekcie: - źródło finansowania:	<i>Polityka rodzinna w Europie i na świecie – wnioski dla Polski</i> 2010/2011 Kierownik/wykonawca dotacja celowa MNiSW na działalność naukową młodych naukowców
7	Tytuł projektu: - termin rozpoczęcia/zakończenia: - charakter udziału w projekcie: - źródło finansowania:	<i>Zadania polityki społecznej wobec problemu sieroctwa społecznego w Polsce</i> 2010 Kierownik/wykonawca MNiSW na tzw. badania własne
8	Tytuł projektu: - termin rozpoczęcia/zakończenia: - kierowanie projektem: - charakter udziału w projekcie: - źródło finansowania:	<i>Spójność społeczna Dolnego Śląska</i> 2008 Prof. Zdzisław Pisz Wykonawca środki statutowe Katedry Socjologii i Polityki Społecznej, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
9	Tytuł projektu: - termin rozpoczęcia/zakończenia: - kierowanie projektem: - charakter udziału w projekcie: - źródło finansowania:	<i>Zmiany sytuacji społecznej na Dolnym Śląsku</i> 2005 Prof. Zdzisław Pisz Wykonawca Środki statutowe Katedry Socjologii i Polityki Społecznej, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Projekty w trakcie realizacji i planowane		
1	Tytuł projektu: - termin rozpoczęcia/zakończenia: - kierowanie projektem: - partnerzy projektu: - charakter udziału w projekcie:	<i>Social One Stop Shop</i> 2.11.2017-31.12.2018 Aksakovo Municipality (Bulgaria) Partner 1. Municipality Igualada (Hiszpania) Partner 2. Polskie Towarzystwo Polityki Społecznej Ekspert/wykonawca (z ramienia Partnera 2)

	- źródło finansowania:	Bulgarian National Operating Programmer "Human Resources Development" For Component I "Transnational partnerships for Employment and Growth" On the territory of the Member States of the European Union
2	Tytuł projektu: - termin rozpoczęcia/zakończenia: - Kierownik/wykonawca projektu: - charakter udziału w projekcie: - źródło finansowania: (wniosek w trakcie rekrutacji)	<i>Impact of Poland's 500+ Program on Fertility</i> 09.2018/05.2019 Nicoletta Peters Academic supervisor and local affiliate US Fulbright Program through – the US Department of State

Zródło: opracowanie własne

Ponadto w okresie 2013-2016 przygotowywałam – na zlecenie Instytutu Obywatelskiego w Warszawie – opracowania o charakterze naukowo-eksperymentalnym na temat uwarunkowań i kierunków polityki rodzinnej w Polsce. W pracach tych położyłam nacisk na uporządkowanie i wyjaśnienie głównych problemów i wyzwań polityki rodzinnej, zwłaszcza wobec administracji rządowej i samorządów, w sferze zasad i wizji teoretyczno-ideologicznej, przedmiotowej, instrumentalnej oraz podmiotowej. Zwróciłam uwagę na podjęte działania, w tym takie, które wymagają zmodyfikowania lub nowych rozwiązań. Wysunęłam wiele propozycji ukierunkowujących rozwój polityki rodzinnej państwa we wspomnianych sferach. Całościowe opracowanie, będące zwieńczeniem tych prac, ma ukazać się w „Zeszytach Demograficznych” przygotowywanych przez Instytut Obywatelski w Warszawie pod naukową redakcją dr Marty Kielkowskiej¹³.

Jednocześnie, w latach 2005-2017 w Katedrze Socjologii i Polityki Społecznej Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, w której nadal pracuję, uczestniczyłam/uczestniczę w bieżących pracach naukowo-badawczych oraz naukowych dyskusjach dotyczących różnych aspektów polityki społecznej, kierowanych przez prof. Zdzisława Piszę, a od 2016 roku prof. Adama Kubowę.

Za znaczący wkład w rozwój i upowszechnianie wiedzy uznaję też udział w różnych spotkaniach naukowych. W latach 2005-2017 uczestniczyłam w kilkudziesięciu konferencjach i seminariach naukowych w kraju i za granicą. Na 41 z nich przedstawiłam

¹³ J. Szczepaniak-Sienniak, *Polityka rodzinna w Polsce. Kierunki zmian i ich uwarunkowania*, [w:] M. Kielkowska (red.), „Zeszyty Demograficzne” cz. 2, pt. *Polityki rodzinne wobec zmian demograficznych*, Instytut Obywatelski, Warszawa 2016 (w druku, około 50 stron).

referat, pełniłam funkcję moderatora sesji lub uczestniczyłam w debacie panelowej. Współorganizowałam lub koordynowałam 13 konferencji, w tym 3 międzynarodowe.

Za najważniejsze osiągnięcie w tym obszarze aktywności uznaję zainicjowanie cyklu ogólnopolskich konferencji naukowych poświęconych tematyce rodziny i polityki rodzinnej w Polsce i w Europie, które organizuję corocznie od 2010 roku (w grudniu 2017 roku planowana jest VII konferencja w tym cyklu pt. *Polityka rodzinna a systemy emerytalne*, we współpracy z Instytutem Statystyki i Demografii SGH, Polskim Towarzystwem Polityki Społecznej oraz Instytutem Spraw Publicznych). W ramach tej inicjatywy rozwinęłam współpracę z licznymi podmiotami w całym kraju (z przedstawicielami władz rządowych i samorządowych, Ministerstwem Pracy, Rodziny i Polityki Społecznej, organizacjami pozarządowymi, najbardziej uznanymi uczelniami w kraju), którzy uczestniczą w owych konferencjach lub współpracują przy ich organizacji (jak np. Międzynarodowe Centrum Badań i Analiz ICRA w Warszawie). Udział w tych corocznych spotkaniach w sumie wzięło kilkaset osób reprezentujących różne środowiska naukowe oraz praktykę społeczną i gospodarczą.

W latach 2011, 2012, 2013 i 2015 inicjatywy te uzyskały – dzięki przygotowywanym przeze mnie wnioskom – dotację Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (przyznawaną w trybie konkursowym). Każdą konferencję finansowo wspierało również Polskie Towarzystwo Polityki Społecznej. Tematyka opisywanych konferencji każdorazowo dostosowywana jest do aktualnych potrzeb, wyzwań i wydarzeń bądź wpisuje się w działania państwa, samorządów i innych instytucji. Na przykład w 2012 roku III Ogólnopolska Konferencja Naukowa pn. *Polityka rodzinna a polityka rynku pracy w kontekście zmian demograficznych* odbyła się pod auspicjami Rządowej Rady Ludnościowej i w ramach II Kongresu Demograficznego pod patronatem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Konferencja pn. *Koncepcje i uwarunkowania rozwoju polityki rodzinnej w Polsce w wymiarze lokalnym. Teoria i praktyka* została zorganizowana w 2016 roku w ramach wspomnianego wyżej projektu *Partycypacyjna polityka rodzinna miasta Wrocław* (we współpracy z fundacją Rodzina i Przedsiębiorczość, w partnerstwie z Gminą Wrocław). Uczestnicy konferencji opublikowali swoje wyniki badań m.in. w tematycznych „Pracach Naukowych Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, które redagowałam wraz z prof. Adamem Kubowem. W związku z tym, że jest to ogólnopolskie czasopismo naukowe (indeksowane przez MNiSW, 10 pkt), kolejne jego wydania obejmują także artykuły autorów z całej Polski, niebędących uczestnikami konferencji.



Tabela 3. Podsumowanie uczestnictwa w konferencjach i pełnionych ról

Wyszczególnienie	Konferencje krajowe	Konferencje międzynarodowe	Pozycje w wykazie dorobku, załącznik 3 (szczegółowe informacje)
Wygłoszone referaty, moderowanie sesji i uczestnictwo w debatach panelowych	33	8	II. I), s. 9-13
Uczestnictwo bez referatu	15	2	II. I), s. 13-14
(Współ)organizacja/koordynacja konferencji, w tym pełnienie roli przewodniczącej komitetu naukowego/ organizacyjnego,	10	3	III. C), s. 15-18 (tabela 3)
w tym:			
- o charakterze cyklicznym	7	3	
- pozostałe	3	3	
Łącznie 71:	58	13	

Zródło: opracowanie własne

Moja praca dydaktyczna w latach 2005-2017, zarówno na Uniwersytecie Ekonomicznym we Wrocławiu, jak i w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Głogowie, obejmowała wszystkie formy zajęć: wykłady, ćwiczenia oraz seminaria, a także następujące formy studiów: stacjonarne i niestacjonarne oraz poziomy studiów: I stopnia, II stopnia, podyplomowe. Dydaktyka dotyczyła głównie dwóch przedmiotów, tj. polityki społecznej oraz socjologii ogólnej. Nauczałam (lub nauczam) też takich przedmiotów jak: socjologia pracy i kierownictwa, psychologiczne i socjologiczne aspekty wykonywania pracy, społeczne aspekty rynku pracy, przedsiębiorczość społeczna, kultura przedsiębiorczości, międzynarodowe stosunki gospodarcze.

Moja aktywność w obszarze pracy dydaktycznej obejmowała także promotorstwo prac dyplomowych i magisterskich (37¹⁴), recenzowanie prac dyplomowych i magisterskich (około 150), opracowywanie programów nauczania i sylabusów do nauczania przedmiotów, przygotowywanie podręczników dla studentów, udział w międzynarodowych programach naukowo-dydaktycznych. Poza tym każdego roku – odkąd uzyskałam stopień doktora¹⁵ – pełniłam/pełnię funkcję członka komisji (w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Głogowie do 2012 roku/na Uniwersytecie Ekonomicznym we Wrocławiu), powoływanych do egzaminowania studentów kończących studia oraz broniących swoich prac dyplomowych i magisterskich.

¹⁴ Tematykę i autorów tych prac wyszczególniam w załączniku 3: III Q), s. 21 i nast.

¹⁵ Poza okresem absencji z powodu urlopu macierzyńskiego i rodzicielskiego w 2013 roku.

Uczestniczyłam też w przygotowaniu dwukrotnie nagrodzonych podręczników dla studentów (*Wymiary polityki społecznej* pod red. O. Kowalczyk i S. Kamińskiego, pozycje wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w latach 2009 i 2013). Jedna z nich przyznana została w kategorii „nauki polityczne”.

Od 2015 roku jestem recenzentką polsko- i anglojęzycznych artykułów w czasopiśmie „Wrocławskie Studia Politologiczne” (indeksowanym przez MNiSW), wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego.

Moja wiedza i zaangażowanie w pomoc w kształceniu kadr zostały też docenione przez powierzenie mi wykonywania zadań opiekuna pomocniczego nad uczestnikiem studiów doktoranckich na Wydziale Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu (formalnie zostałam powołana do tej funkcji 18 maja 2016 roku; praca na temat: *Elastyczny czas pracy jako instrument równoważenia życia zawodowego i rodzinnego w Polsce* pisana jest przez mgr Weronikę Urbaniuk pod kierunkiem dr hab. Olgi Kowalczyk, prof. UE).

Inne aspekty mojego zaangażowania w rozwój zawodowy, które chciałabym podkreślić, to:

– udział w Liberalnej Szkole Polityki Społecznej (warsztatach szkoleniowych dla 30, wybranych w trybie konkursowym, ekspertów z Polski), organizowanej przez Fundację Liberte! w ramach programu Fundacji Batorego „Demokracja w Działaniu” (2011);

– udział w seminarium eksperckim Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej pn. *Równość szans: wyzwania dla polityki rynku pracy i polityki rodzinnej*, zorganizowanym na Uniwersytecie Ekonomicznym we Wrocławiu (2012) w ramach projektu „*Gender mainstreaming jako narzędzie zmiany na rynku pracy*” realizowanego przez Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz ze środków pochodzących z Programu Ogólnego PROGRESS na rzecz zatrudnienia i solidarności społecznej, priorytet 5: *Równość płci*. Uczestniczyłam w organizacji tego seminarium oraz przeprowadziłam w jego ramach interaktywny wykład dla studentów: „Młodzież wobec dylematu: praca czy rodzina (dzieci)? Wyzwania polityki rynku pracy i polityki rodzinnej – doświadczenia Polski i innych krajów europejskich”;

– uzyskane (w trybie konkursowym) stypendium Fundacji im. Heinricha Bölla Stiftung (3200 euro) i udział w międzynarodowym programie naukowym pt. *Gender Equality And The Economy Program/Gender, Macroeconomics And International Economics International Working Group (GEM-IWG)*, organizowanym przez Levy Economics Institute of Bard College (Blithewood Bard College, Annandale-on-Hudson, New York) we współpracy



z Fundacją im. Heinricha Bölla Stiftung, Uniwersytetem Jagiellońskim i Szkołą Główną Handlową. W ramach stypendium zostałam włączona do międzynarodowej sieci naukowej – *Knowledge Networking and Capacity Building Program on Engendering Macroeconomics and International Economics*, uczestniczyłam w międzynarodowych (dwutygodniowych) warsztatach i szkoleniu, obejmujących m.in. (makro)ekonomiczne i międzynarodowe aspekty polityki społecznej, uczestniczyłam w XIII Międzynarodowej Konferencji GEM-IWG pt. *Economic Crisis in Europe and Beyond: Towards Gender – equitable Macroeconomic Policy – making and Economic Governance* (2012);

– udział (dzięki zakwalifikowaniu w trybie konkursowym) w międzynarodowym (tygodniowym) szkoleniu nt. łączenia życia zawodowego z rodzinnym (LLP-ERASMUS PROGRAMME, Individual Training Programme For Staff Mobility: *Reconciling work and family within EU*) na Uniwersytecie w Ferrarze (Włochy) w 2014 roku.

Poza tym jestem członkiem kilku organizacji i sieci naukowych – krajowych i międzynarodowych. Od 2002 roku aktywnie uczestniczę w pracach Polskiego Towarzystwa Polityki Społecznej (PTPS), gdzie inicjuję i realizuję zadania związane z upowszechnianiem nauki (głównie zajmuję się organizacją konferencji i seminariów naukowych oraz pracami wydawniczymi). W latach 2008-2016 pełniłam funkcję wiceprezesa Oddziału Dolnośląskiego tego towarzystwa, który współtworzyłam, współpracując z pracownikami Katedry Socjologii i Polityki Społecznej Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu oraz Instytutu Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego. W latach 2012-2016 byłam sekretarzem Komisji Rewizyjnej PTPS, a na kadencję 2016-2020 zostałam członkinią Zarządu Głównego PTPS. Chcę podkreślić, iż moja dotychczasowa współpraca w towarzystwie związana jest przede wszystkim z naukowymi inicjatywami (konferencyjnymi i publikacyjnymi) podejmowanymi wspólnie z Instytutem Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego.

Ponadto od maja 2012 roku jestem członkiem European Association for Population Study i z tego tytułu uczestniczę w odbywających się cyklicznie (co dwa lata) międzynarodowych konferencjach naukowych (*European Population Conferences*), dotyczących sytuacji demograficznej w Europie oraz wyzwań polityki w tym kontekście (dotychczas prezentowałam wyniki swoich badań na trzech takich konferencjach: w 2012 roku na Uniwersytecie w Sztokholmie, w 2014 roku na Uniwersytecie Korwina w Budapeszcie oraz w 2016 roku na Uniwersytecie J. Gutenberga w Moguncji). W 2012 roku zostałam włączona, dzięki uzyskaniu stypendium Fundacji im. Heinricha Bölla Stiftung, do międzynarodowej sieci GEM-IWG. Z kolei od 2014 roku należę do międzynarodowej sieci polityków społecznych ESPAnet (w wyniku tej współpracy zostałam zarekomendowana do komitetu



organizacyjnego IV Międzynarodowej Konferencji Naukowej: *Social policy: controversies and paradoxes*, która odbyła się we wrześniu 2017 roku na Uniwersytecie Ekonomicznym we Wrocławiu).

Za nobilitujące uznają także zaproszenia przez Narodową Radę Rozwoju przy Kancelarii Prezydenta RP (sekcja: polityka społeczna, rodzina) do współpracy dotyczącej zbadania efektów Programu 500 Plus (2017).

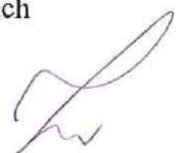
Tabela 4. Podsumowanie aktywności w międzynarodowych i krajowych programach/szkoleniach, sieciach naukowych i innych organach

Lp.	PODSTAWOWE INFORMACJE	
	Programy naukowe i szkolenia:	
1	Forma: Tytuł: Termin/miejsce: Instytucja prowadząca:	Expert Workshop <i>Families in the economic crisis: changes in policy measures</i> 10-11.11.2014/Irlandia EUROFOUND
2	Forma: Tytuł: Termin/miejsce: Instytucja prowadząca:	LLP-ERASMUS PROGRAMME, Individual Training Programme for Staff Mobility <i>Reconciling work and family within EU</i> 9-13.06.2014/Włochy University of Ferrara
3	Forma/tytuł: Termin/miejsce: Instytucje organizujące/realizujące: Charakter udziału: Instytucja finansująca:	The International Working Group on Gender and Macroeconomics And International Economics (GEM-IWG) 17-29.07.2012/Polska Fundacja im. Heinricha Bölla Stiftung, Levy Economics Institute of Bard College (New York), Uniwersytet Jagielloński, Szkoła Główna Handlowa fellowship/stypendium Fundacji im. Heinricha Bölla Stiftung (3200 euro) Fundacja im. Heinricha Bölla Stiftung
4	Forma: Podtytuł: Termin: Instytucja realizująca: Charakter udziału: Źródło finansowania:	„Gender mainstreaming jako narzędzie zmiany na rynku pracy” – seminarium eksperckie <i>Równość szans: wyzwania dla polityki rynku pracy i polityki rodzinnej</i> 04.2012 Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz MPiPS Ekspert Program Ogólny PROGRESS na rzecz zatrudnienia

		i solidarności społecznej, priorytet 5: <i>Równość płci</i>
5	Forma: Termin: Instytucja prowadząca: Charakter udziału: Instytucja finansująca/koordynująca:	Liberalna Szkoła Polityków Społecznych – szkolenie eksperckie 22-23.10.2011 Fundacja Liberte! ekspert/udział w szkoleniu Fundacja Batorego „Demokracja w Działaniu”
Sieci naukowe i inne organy:		
1	Nazwa: Okres uczestnictwa: Charakter uczestnictwa:	European Association for Population Study (EAPS) 2012-nadal członek
2	Nazwa sieci: Pełniona funkcja: Termin członkostwa/współpracy:	Knowledge Networking and Capacity Building Program on Engendering Macroeconomics and International Economics (GEM-IWG) członek/współpraca indywidualna z członkami (GEM-IWG) 2012/nadal
3	Nazwa: Terminy uczestnictwa: Charakter udziału:	Narodowa Rada Rozwoju – gremium konsultacyjno-doradcze przy Prezydencie RP 2017 uczestnictwo w spotkaniach sekcji <i>polityka społeczna, rodzina</i> dot. monitoringu efektów i funkcjonowania Programu 500 Plus
4	Nazwa: Okres uczestnictwa: Charakter udziału/funkcje z wyboru:	Oddział Dolnośląski Polskiego Towarzystwa Polityki Społecznej 2008-nadal 2008-nadal: członek 2008-2016: wiceprezes
5	Nazwa: Okres uczestnictwa: Charakter udziału/funkcje z wyboru:	Polskie Towarzystwo Polityki Społecznej 2002-nadal 2002-nadal: członek 2012-2016: sekretarz Komisji Rewizyjnej 2016-2020: członek Zarządu Głównego

Zródło: opracowanie własne


Oprócz tego chętnie angażuję się w inne prace na uczelni. Już w okresie studiów doktoranckich kilkakrotnie pełniłam funkcję sekretarza wydziałowych komisji rekrutacyjnych. Po uzyskaniu stopnia doktora kontynuowałam aktywność w pracach



organizacyjnych i promocyjnych na rzecz uczelni, m.in. przez reprezentację Wydziału Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu (wówczas Akademii Ekonomicznej) na Targach Edukacyjnych TARED we Wrocławiu (2007 i 2008); przygotowywanie materiałów informacyjnych, promocyjnych i prezentacji na temat dorobku Katedry Socjologii i Polityki Społecznej Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu (m.in. oferty pt. *Badawcza, dydaktyczna i ekspercka aktywność pracowników Katedry Socjologii i Polityki Społecznej*, we współautorstwie z prof. Zdzisławem Piszem, 2009).

Za swój wkład w rozwój nauki, dydaktyki lub na rzecz uczelni byłam kilkakrotnie wyróżniana, głównie przez Rektora Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu oraz inne instytucje: Państwową Wyższą Szkołę Zawodową, Szkołę Główną Handlową, Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej¹⁶.

¹⁶ Wyróżnienia te przedstawiam w załączniku 3, p. H).



- ⁱ Z. Pisz, *Problemy społeczne transformacji w Polsce*, Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, Opole 2001, s. 9.
- ⁱⁱ Tamże, s. 11.
- ⁱⁱⁱ Por. L. Frąckiewicz, *Polityka społeczna wobec przemian ustrojowych*, [w:] L. Frąckiewicz, A. Frąckiewicz-Wronka, *Polityka społeczna wobec reform*, Wydawnictwo UE im. K. Adamickiego w Katowicach, Katowice 1999, s. 8.
- ^{iv} A. Antoszewski i R. Herbut (red.), *Leksykon politologii*, Wydawnictwo Alta2, Wrocław 2004.
- ^v Por. B. Balcerzak-Paradowska, *Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków. Przemiany, zagrożenia, potrzeba działań*, Wydawnictwo Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2004, s. 168-169.
- ^{vi} K. Frieske, P. Połowski, *Opieka i kontrola*, Wydawnictwo Interart, Warszawa 1996, s. 150.
- ^{vii} *Socjologia. Przewodnik encyklopedyczny*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2008 s. 168.
- ^{viii} M. Sobociński, *Kierunki polityki państwa wobec rodziny w latach 1989-2015*, „Studia BAS” 2016, nr 1(45), s. 35.
- ^{ix} „Przegląd Rządowy” 1997, nr 8-9, s. 227-230.
- ^x „Przegląd Rządowy” 1999, nr 11-12, s. 130-143.
- ^{xi} B. Balcerzak-Paradowska (red.), *Aktywność rodzin w rozwiązywaniu problemów własnych i środowiska lokalnego*, [w:] B. Balcerzak-Paradowska (red.), *Sytuacja rodzin i polityka rodzinna w wymiarze lokalnym – podstawy koncepcyjne*, Wydawnictwo Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2009, s. 31-32.

Janina Bajkowiak-Piękarska